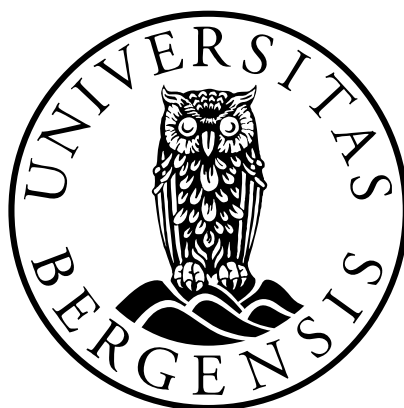

Den rettslige grensen for bruk av fysisk tvang og makt i grunnskolen

*Er det behov for en nærmere regulering i
opplæringslova?*

Kandidatnummer: 127

Antall ord: 14987

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

12.12.2022

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Innledning.....	4
1.1 Tema og problemstilling	4
1.2 Bakgrunn og aktualitet	5
1.3 Begrepsparet tvang og makt	6
1.4 Rettskildebildet og metodiske avklaringer	7
1.4.1 Generelt om metode og eksempelbruk	7
1.4.2 Valget mellom den strafferettslige og den forvaltningsrettslige tilnærmingen ..	7
1.4.3 Rettskildebildet.....	8
1.5 Fremstillingen videre.....	10
2 Rettslige utgangspunkter	12
2.1 Det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet.....	12
2.2 Når foreligger inngrep?	13
2.3 Hjemmelskravet.....	16
3 Alternative hjemmelsgrunnlag og rekkevidden av disse.....	21
3.1 Innledning.....	21
3.2 Opplæringsloven	21
3.2.1 Ordensreglementet.....	22
3.2.2 Aktivitetsplikten	23
3.3 Nødrett og nødverge	25
3.3.1 Vilkår for nødrett jf. strl. § 17	26
3.3.2 Vilkår for nødverge jf. strl. § 18.....	27
3.3.3 Rekkevidden til strl. §§ 17 og 18 i lys av legalitetsprinsippetets hjemmelskrav	28
3.4 Det alminnelige omsorgsplikten.....	30
3.4.1 Omsorgs- og oppdragerpliktens rekkevidde som inngrepshjemmel	32
3.5 Samtykke fra foreldre	37
3.6 Oppsummering	38
4 Spesiell del: Tvang og makt overfor elever med psykisk utviklingshemning	40
4.1 Innledning.....	40
4.2 Overordnet om helse- og omsorgstjenesteloven kap. 9.....	40
4.3 Virkeområde – gjelder reglene også når barnet er på skolen?	41

5	Er det behov for en nærmere regulering i opplæringsloven?	43
5.1.1	Rettslig vern og rettssikkerhet	43
5.1.2	Uklart handlingsrom bidrar til ulik praktisering.....	44
5.1.3	Et «gap» mellom rettslig regulering og praksis.....	44
5.1.4	Manglende sammenheng med annen regulering av tvang og makt	45
5.1.5	Mer bruk av tvang og makt?.....	46
6	Avsluttende betraktninger	48
	Litteraturliste	49

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Tema for denne oppgaven er bruk av tvang og makt i skolen, nærmere bestemt den rettslige grensen for når en lærer kan gripe inn med fysisk makt overfor en elev. Det kan være ulike grunner til at en lærer velger å anvende fysiske virkemidler. Det kan for eksempel være for å hindre at elever skader seg selv eller andre, det kan være nødvendig for å unngå selvkrenkelse, det vil si at eleven ydmyker seg selv, eller for å opprettholde ro og orden. De fysiske inngrepene kan altså ha forskjellige formål, og også ulik styrke. Spørsmålet er hvilke handlinger som ligger innenfor lærernes handlingsrom.

Oppgaven vil ha et rettssikkerhetsperspektiv, der elevenes rettslige vern står i fokus. Det rettslige utgangspunktet er derfor det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet som følger av Grunnloven (Grl.)¹ § 113, samt vernet mot integritetskrenkelser som fremgår av menneskerettighetene (EMK).² Både legalitetsprinsippet og EMK oppstiller krav til hjemmel ved inngrep overfor enkeltpersoner.³ Alternativet til dette utgangspunktet er straffelovens forbud mot tvang og kroppskrenkelse.⁴ Som jeg kommer tilbake til har jeg valgt en forvaltningsrettslig tilnærming til spørsmålet, noe som gjør at straffebestemmelsene ikke er like relevante.

Hovedproblemstillingen er i hvilke tilfeller lærernes fysiske inngrep krever hjemmel i lov etter dagens rettstilstand, og hvorvidt det, i lys av legalitetsprinsippet hjemmelskrav er tilstrekkelig lovregulert i hvilke situasjoner tvang og makt benyttes. Dette for å undersøke om dagens lovgivning i tilfredsstillende grad sikrer at elever ikke blir utsatt for vilkårlig maktutøvelse og urettmessige inngrep.

Barn er i utgangspunktet en sårbar gruppe i samfunnet. Innenfor denne gruppen finnes det igjen barn som av ulike årsaker kan være ytterligere utsatt for maktmisbruk, slik som barn med psykisk utviklingshemning, som kan ha særlig vansker med å motsette seg handlinger.

---

¹ Lov 1814 Kongeriket Norges Grunnlov (Grunnloven)

² Lov 1999 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) Vedlegg 1 Den europeiske menneskerettskonvensjon med protokoller

³ Se kapittel 2

⁴ Lov 2005 om straff (straffeloven – strl.) §§ 251 og 271

En del av denne oppgaven blir derfor å undersøke hvordan gjeldende rett forholder seg til særskilt problematikk knyttet til denne elevgruppen.⁵

Som nevnt er det kun hjemmelsspørsmålet knyttet til faktiske handlinger i form av fysisk tvang og makt som blir berørt. Dette fordi jeg mener det er de fysiske inngrepene som er det mest problematiske i et rettssikkerhetsperspektiv. Faktiske handlinger står i motsetning til forvaltningens rettslige disposisjoner, det vil si formelle vedtak og normeringer. Oppgaven avgrenses altså mot andre inngrep som ikke innebærer bruk av fysisk makt, for eksempel bortvisning fra skolens område, begrensning av elevenes bevegelsesfrihet, beslutning om klassebytte eller inndragning av personlige eiendeler.

Videre avgrenses det mot elever i videregående opplæring. Et viktig premiss for problemstillingen blir nemlig borte idet eleven begynner på videregående, ettersom videregående opplæring er en rettighet, i motsetning til grunnskolen, som er pliktig.⁶ Det er altså samtykke som utgjør det rettslige utgangspunktet for opplæring i videregående skole, mens utgangspunktet for opplæring i grunnskolen er lov. Fysiske inngrep overfor elever i videregående kan derfor i større grad sammenlignes med bruk av tvang og makt i helsesektoren, der samtykke til helsehjelp er utgangspunktet for gjennomføring av den nødvendige behandlingen.⁷ Jeg vil derfor ikke bruke mye plass på betydningen av samtykke i denne fremstillingen, utenom foreldres samtykke, som kan være aktuelt som hjemmelsgrunnlag for enkelte inngrep. Som jeg kommer tilbake til har elevenes alder innvirkning på spørsmålet, og avgrensningen er derfor også begrunnet i at bruken av tvang og makt stiller seg annerledes for de eldste elevene på videregående.

1.2 Bakgrunn og aktualitet

Temaet er aktuelt både fordi det rapporteres om behov for en tydeligere regulering, blant annet fra Kunnskapsdepartementet og Utdanningsdirektoratet, og fordi et lovutvalg har kommet med forslag til ny opplæringslov som inkluderer enkelte inngrepshjemler.⁸

Departementet har imidlertid besluttet å ikke gå videre med lovforslaget, da de mener det er

---

⁵ Se kapittel 4

⁶ Se Lov 1998 om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova – oppl.) §§ 2-1 og 3-1

⁷ Storvik (2018) s. 13

⁸ NOU 2019: 23 § 12-1

flere spørsmål som må utredes grundigere før de eventuelt kan foreslå regler om bruk av fysisk makt.⁹

I motsetning til andre områder innen velferdsretten kan det virke som det i lang tid har vært en oppfatning at dersom man unngår å regulere tvang og makt i skolesektoren, unngår man også at det benyttes. Opplæringslovutvalget legger imidlertid til grunn, basert på flere uavhengige utredninger, at det i dag brukes tvang mot elever, og at dette i enkelte sammenhenger oppleves helt nødvendig.¹⁰ Mange i opplæringssektoren mener det er problematisk at det brukes tvang uten at det er avklart om praksisen er lovlig, og i så fall på hvilket grunnlag. Dette skaper en usikkerhet og oppfattes som utrygt både for elever og ansatte.¹¹

Dersom det eksisterer et slikt «gap» mellom det som skjer i praksis og den rettslige reguleringen, så kan det bety at elever ikke har tilstrekkelig rettslig vern mot maktmisbruk og vilkårlighet. Dermed er det viktig å kartlegge dagens rettsstilstand. En mangelfull rettslig regulering kan nemlig tilsi at det er behov for endringer som setter tydeligere rammer for bruken av tvang og makt i skolen.

1.3 Begrepsparet tvang og makt

Tvang og makt er ikke definert i opplæringsloven, som er den sentrale loven knyttet til skolens virksomhet. Innholdet av tvangsbegrepet er komplekst og brukes med ulikt meningsinnhold og nyanser, også innenfor samme rettsområder.¹² Kjernen i tvangsbegrepet er de handlinger der man overvinner en form for motstand, enten det er verbal eller fysisk motvilje, og det er slik ordet tvang skal forstås i denne oppgaven.¹³ I helse- og omsorgstjenesteloven¹⁴ kapittel 9 er imidlertid «makt» inkludert i definisjonen. Dette for å tillegge tvangsbegrepet et mer objektivt element, i form av en vurdering av handlingens inngripende karakter.¹⁵ Når jeg benytter begrepet makt, er det for å presisere at det ikke nødvendigvis er avgjørende at eleven utviser motstand for at det er tale om et urettmessig inngrep. Tvang brukes der overvinnelse av motstand er sentralt i hendelsesforløpet. Ettersom

---

⁹ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 271

¹⁰ NOU 2019: 23 s. 483

¹¹ Deloitte (2019) s.43

¹² Se blant annet Søvig (2018) s. 35-55

¹³ Slik også det strafferettslige tvangsbegrepet forstås jf. strl. § 251

¹⁴ Lov 2011 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m (Helse- og omsorgstjenesteloven – hol.) § 9-5 andre ledd

¹⁵ Ot.prp. nr. 58 (1994-1995) s. 16

begrepet ikke har et entydig innhold, vil jeg likevel i størst mulig grad forsøke å skille mellom nyansene i de ulike handlingene, heller enn å fokusere på hvorvidt handlingen kan kategoriseres som tvang eller ikke. Videre brukes derfor også fysiske inngrep som en samlebetegnelse for alle disse handlingene.

1.4 Rettskildebildet og metodiske avklaringer

1.4.1 Generelt om metode og eksempelbruk

Oppgaven vil bestå av en rettsdogmatisk del, der jeg skal redegjøre for gjeldende rett, samt en rettspolitisk del, der jeg skal drøfte eventuelle mangler ved dagens rettstilstand. Alminnelig juridisk metode brukes for å besvare de dogmatiske spørsmålene jeg oppstiller. Underveis vil jeg også bruke utvalgte eksempler fra Deloitte sin rapport om omfanget av bruk av tvang og makt i skolen, og vurdere disse situasjonene opp mot gjeldende rett.¹⁶ Deloitte har på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet gjennomført dybdeundersøkelser og intervjuer med skoleledere og andre aktører tilknyttet både ordinær opplæring og tilrettelagt opplæringstilbud/forsterket avdeling, for å finne ut i hvilke typetilfeller det benyttes tvang og makt overfor elever. Tilfellene er ikke nødvendigvis representative, men det legges til grunn at det har skjedd og kan skje situasjoner som disse i en skolehverdag.

1.4.2 Valget mellom den strafferettslige og den forvaltningsrettslige tilnærmingen

Spørsmålet om lovligheten av forvaltningens faktiske handlinger aktualiserer noen særegne metodiske utfordringer, fordi det er avgjørende hvilken tilnærming man som rettsanvender har til spørsmålet om inngrep. Det er særlig to tilnærminger som har vært fremtredende i teorien, den strafferettslige og den forvaltningsrettslige.¹⁷ Forvaltningens faktiske handlinger i form av fysiske inngrep mot kroppen har nemlig en åpenbar side til strafferettens vern av den fysiske integriteten. Jeg vil kort redegjøre for hvilken tilnærming som brukes her.

Lenge var det den strafferettslige tilnærmingen som var mest fremtredende.¹⁸ Det vil si at man så på grensen for tvang og makt som et spørsmål om når handlingen oversteg den nedre

---

¹⁶ Deloitte (2019)

¹⁷ Nærmere om denne diskusjonen i Østenstad (2019) s. 522-530

¹⁸ Ibid.

terskelen for straffbarhet. Denne tilnærmingen til spørsmålet om tvang og makt i skolen ser man også igjen i forarbeidene til dagens opplæringslov.¹⁹ Problemet med en slik innfallsvinkel er at legalitetsprinsippet i strafferetten skal verne gjerningspersonen mot vilkårlig straff jf. Grl. § 96. Gjerningspersonen har i utgangspunktet et vidt handlingsrom ettersom det strafferettslige legalitetsprinsippet oppstiller en grense for å tolke straffebestemmelser utvidende. Den alminnelige rettsstridsreservasjonen kan videre begrunne en innskrenkende tolkning av gjerningsbeskrivelsen, som ytterligere utvider dette handlingsrommet. Med en strafferettslig tilnærming til spørsmålet om inngrep leter man altså etter begrunnelser for å utvide handlingsrommet, og dermed legitimere bruken av tvang og makt.

Utgangspunktet for den forvaltningsrettslige tilnærmingen er imidlertid motsatt, ettersom begrunnelsen bak det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet er å verne om personen som blir utsatt for inngrep.²⁰ Etter kodifiseringen av legalitetsprinsippet i Grl. § 113 og fremveksten av menneskerettighetene, er det i dag den forvaltningsrettslige tilnærmingen til spørsmålet om fysiske inngrep som er den mest fremtredende.²¹ Ettersom oppgaven fokuserer på elevenes rettssikkerhet, og spørsmålet om gjeldende rett i tilstrekkelig grad beskytter disse mot vilkårlige inngrep, er det naturlig å velge den forvaltningsrettslige tilnærmingen.

Når det er tale om fysiske inngrep, og da særlig på et område uten særskilt regulering, kommer man imidlertid ikke utenom at forvaltningens faktiske handlinger også har en side til strafferetten. Dette fordi straffeloven regulerer lærernes handlingsrom som enkeltpersoner, altså hvorvidt de kan havne i individuelt straffeansvar for sine handlinger. Skolen som forvaltningsvirksomhet er imidlertid underlagt det forvaltningsrettslige legalitetsprinsipp, noe som innebærer at handlingsrommet til lærerne også må tolkes i lys av Grl. § 113. Dette skillet får spesielt betydning for spørsmålet om rekkevidden av alternative inngrepshjemler, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 3.

1.4.3 Rettskildebildet

Skolen er bundet av reglene i opplæringsloven. Enkelte bestemmelser i opplæringsloven kap.9A om elevene sitt skolemiljø vil være relevante som alternative inngrepshjemler for

---

¹⁹ NOU 1995: 18 s. 305

²⁰ Mer om dette i kapittel 2.

²¹ Østenstad (2011) s. 289 med videre henvisninger

tvang og makt. Disse vurderes i kapittel 3. Forarbeidene til dagens opplæringslov inneholder også noen generelle uttalelser om grensen for tvang og makt, men fremstillingene har, som beskrevet over, i større grad en strafferettslig tilnærming.²²

I tillegg til opplæringsloven, er skolen som virksomhet bundet av reglene i forvaltningsloven, inkludert alminnelige forvaltningsrettslige prinsipper.²³ Som jeg vil gjennomgå allerede i kapittel 2, vil legalitetsprinsippet som skranke for forvaltningens faktiske handlinger, stå helt sentralt i denne juridiske analysen.

Menneskerettighetene, herunder menneskerettighetskapittelet i Grunnloven og EMK er videre av betydning for spørsmålet om inngrep. EMK er gjennomført som norsk lov og går foran bestemmelser i annen lovgivning ved motstrid jf. menneskerettsloven § 3 jf. § 2. Selv om skolen ikke er direkte pliktsubjekt etter EMK, ettersom det er et kommunalt og ikke statlig organ, har staten også en positivrettslig forpliktelse til å sikre at menneskerettighetene blir overholdt, og at barn ikke utsettes for behandling i strid med menneskerettighetene.²⁴

Forbudet mot tvang og fysiske krenkelser i straffeloven vil være relevant som en absolutt grense for bruk av tvang og makt, i tillegg til at strafferettslig nødrett og nødverge kan legitimere slike handlinger. Disse alminnelige forbudene i straffeloven aktualiserer dessuten en lex superior-synsvinkel til spørsmålet om faktiske inngrep.²⁵ Det vil si at unntak fra strafferettslige integritetskrenkelse må gjøres i en norm av samme trinnhøyde. All tvang og makt som overgår grensen for det straffbare er dermed forbudt så lenge det ikke følger noe annet av lov. I tillegg til legalitetsprinsippet, kan derfor lex-superior prinsippet utgjøre en begrunnelse for en eventuell nærmere regulering av bruk av tvang og makt i skolen.

Det er skrevet lite om temaet tvang og makt i skolen i den juridiske teorien.

Opplæringslovutvalget og Kunnskapsdepartementet har imidlertid kommet med uttalelser om tolkingen av gjeldende rett, herunder hva som utgjør tilstrekkelig hjemmelsgrunnlag for bruk av tvang og makt i skolen.²⁶ Også uavhengige utredninger har blitt gjennomført for å

---

²² NOU 1995: 18 s. 304-306 og Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 417

²³ Lov 1967 Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven – fvl.)

²⁴ jf. blant annet GrL. § 102 annet ledd

²⁵ Kjønstad, Syse, Kjelland (2017) s. 452

²⁶ NOU 2019: 23 og Kunnskapsdepartementets høringsnotat (2021)

undersøke behovet for nye rettsgrunnlag.²⁷ Slik litteratur har foreløpig rettskildemessig status som juridisk teori ettersom den nye opplæringsloven enda ikke er vedtatt.

Når det gjelder rettsavgjørelser på området er det enkelte dommer fra Høyesterett og lagmannsretten som omhandler den strafferettslige og arbeidsrettslige grensen for bruk av tvang og makt i skolen, altså når faktiske handlinger kan føre til strafferettslige og arbeidsrettslige sanksjoner.²⁸ Selv om oppgaven ikke skal omhandle spørsmålet om når lærere kan møtes med reaksjoner for sine handlinger, vil dommene kunne gi bidrag, fordi grensen for inngrep og krenkelser er en del av premissene.

Regelverkstolkninger og rundskriv fra Utdanningsdirektoratet og helsedirektoratet vil kunne gi bidrag når det kommer til forvaltningens egen forståelse av dagens regelverk. Vekten av disse uttalelsene er imidlertid begrenset med mindre det kan vises til at denne forståelsen har medført felles forvaltningspraksis over tid.

Annet, til dels tilgrensende lovverk innenfor andre velferdsområder, som barnevernlovgivningen og helse- og omsorgslovgivningen, kan i enkelte sammenhenger også ha innvirkning på skolens virksomhet. Tvang og makt innenfor helse- og omsorgstjenesten og barneverntjenesten er dessuten lovregulert, og tema er i større grad berørt i den juridiske teorien. Generelle synspunkter og hensyn innenfor disse områdene vil derfor bidra til å sette denne oppgavens problemstilling i perspektiv.

1.5 Fremstillingen videre

I det følgende skal jeg først redegjøre for det rettslige utgangspunktet, herunder det forvaltningsrettslige legalitetsprinsipp og menneskerettighetenes betydning for hvorvidt noe utgjør et inngrep, samt hvilke krav som stilles til hjemmelsgrunnlaget ved inngrep (kapittel 2). Deretter vil jeg i kapittel 3 undersøke hvilke alternative hjemmelsgrunnlag som kan tjene som hjemmel for fysisk maktbruk. Jeg vil også vurdere rekkevidden av disse i lys av legalitetsprinsippets hjemmelskrav, altså hvilke fysiske inngrep grunnlagene kan legitimere uten krav om nærmere lovhjemmel. Dette er oppgavens hoveddel.

---

²⁷ Blant annet Storvik (2018)

²⁸ Se eks. HR-2019-1719U og LA-2003-369

I kapittel 4 vil jeg berøre en spesiell problemstilling knyttet til bruk av tvang og makt i skolen overfor barn med psykisk utviklingshemning som har vedtak etter kap.9 i helse- og omsorgstjenesteloven. Deretter vil jeg i kapittel 5 gå over til den rettspolitiske delen hvor spørsmålet er hvorvidt det eksisterer et behov for å regulere bruk av tvang og makt i skolen nærmere. I denne delen vil jeg peke på det jeg mener er mangler ved nåværende regulering, og det som eventuelt kan være ulempen ved en nærmere regulering.

2 Rettslige utgangspunkter

2.1 Det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet

Det følger av GrL. § 113 at «myndighetenes inngrep overfor den enkelte må ha grunnlag i lov». Bestemmelsen gir uttrykk for det forvaltningsrettslige legalitetsprinsipp, og er en kodifisering av konstitusjonell sedvanerett.²⁹ Det betyr at prinsippet skal forstås i tråd med rettsoppfatningen før det ble lovfestet, og ordlyden skal derfor ikke tolkes helt bokstavelig.³⁰ Formålet med å kodifisere legalitetsprinsippet var å «synliggjøre prinsippet og vise at det utgjør en reell skranke for maktavernes myndighetsutøvelse».³¹ Legalitetsprinsippet er begrunnet i viktige rettsstatlige verdier, som forutberegnelighet, demokratihensyn og likhet, og har sitt opphav i ideen om samfunnskontrakten og menneskerettighetene.³² Borgerne godtar at maktaverne gjennomfører sin myndighet, men kun dersom de har tilstrekkelig rettslig grunnlag. Man kan derfor si at legalitetsprinsippet bidrar til å ivareta rettssikkerheten i forholdet mellom stat og borger.

I tillegg til å stille krav til type hjemmelsgrunnlag, setter legalitetsprinsippet grenser for lovtolkningsprosessen. Legalitetsprinsippet fungerer da som et tolkningsprinsipp, og tolkningsspørsmålet er hvorvidt den aktuelle lovbestemmelsens ordlyd omfatter det konkrete inngrepet. Høyesterett har uttalt at eventuell tolkningstvil må løses ut fra en avveining av samtlige rettskildefaktorer, men at tolkningsalternativet som best sikrer klarhet og forutsigbarhet for borgerne skal velges.³³ Når det gjelder kravet til klarhet og forutsigbarhet har Høyesterett oppstilt en rekke vurderingsmomenter som må avveies, også kjent som «Fjordlaks-formelen»:

«[...] kravet til lovhjemmel må nyanseres blant annet ut fra hvilket område en befinner seg på, arten av inngrepet, hvordan det rammer og hvor tyngende det er overfor den som rammes. Også andre rettskildefaktorer enn loven selv må etter omstendighetene trekkes inn».³⁴

---

²⁹ Se Høyesteretts uttalelse i Rt.2014 s. 1105, avsnitt 24

³⁰ Dokument 16 (2011-2012) s. 249

³¹ Dokument 16 (2011-2012) s. 248

³² Ibid.

³³ Se HR-2018-1907-A, avsnitt 51, med videre henvisninger.

³⁴ Rt.1995 s.530 (Fjordlaks) på s. 537

Legalitetsprinsippet oppstiller altså et relativt klarhetskrav, der blant annet hensynet til rettssikkerhet må avveies mot andre hensyn på det aktuelle forvaltningsområdet, slik som for eksempel effektivitets- og ressurs hensyn. For problemstillingen i denne oppgaven er det i større grad hvilken type hjemmel som kan tjene som grunnlag for fysiske inngrep som er relevant, heller en tolkningen av konkrete lovbestemmelser. Spørsmålet i det følgende er på hvilket tidspunkt en handling utgjør et inngrep jf. Grl. § 113.

2.2 Når foreligger inngrep?

Ordlyden av «inngrep» gir i seg selv lite klarhet i hva som utløser det særskilte hjemmelkravet, utover at handlingen må medføre et innhugg i friheten til den som rammes, eller påvirke vedkommendes rettigheter negativt. Det fremgår av menneskerettighetsutvalgets uttalelser at det foreligger et «inngrep» når myndighetene griper inn i borgernes rettssfære, men at det kreves en viss påvirkning.³⁵ I denne oppgaven er det inngrep i elevenes personlige integritet som er det sentrale. Den personlige integriteten har et sterkt vern i norsk rett og er beskyttet gjennom blant annet Grl. § 102, EMK art.3 og art.8, samt flere bestemmelser i straffeloven.

Høyesterett har lagt til grunn at menneskerettighetsbestemmelsene i Grunnloven skal tolkes i «lys av sine folkerettslige forbilder».³⁶ EMD-praksis vil derfor påvirke hvordan grunnlovsbestemmelsene skal tolkes, særlig der Høyesterett selv ikke har kommet med føringer. Når en problemstilling berører både forvaltningsrett og menneskerettigheter skiller heller ikke Høyesterett alltid tydelig mellom EMK-artiklene og grunnlovsbestemmelsene.³⁷ Selvom det kan tenkes ulike nyanser i tolkningen, finner jeg derfor ikke grunn til å gjøre forskjell på grunnlovsbestemmelsene og menneskerettighetsartiklene i denne oppgaven.

Grl. § 102 har sitt forbilde i EMK art.8 som gir vern mot inngrep i privatlivet. I Maria-dommen oppsummerer Høyesterett hvilke deler av privatlivet bestemmelsene beskytter, nemlig «menneskets fysiske og psykiske integritet, alle de ulike elementene i den enkeltes identitet i videste forstand, og den personlige autonomi».³⁸ Barn har på lik linje med voksne rett på vern om sin personlige integritet jf. Grl. § 104 tredje ledd. Vernet om den personlige

---

³⁵ Dokument 16 (2011-2012) s. 247

³⁶ Rt.2015 s. 93 (Maria) avsnitt 57

³⁷ Jf. blant annet Rt.2014 s. 1105

³⁸ Rt.2015 s. 93 (Maria) avsnitt 57

integriteten utgjør altså et lovfestet menneskerettslig vern, og et inngrep i dette vernet vil dermed utgjøre et «inngrep» etter Grl. § 113.

Kjernen i tvangsbegrepet er som beskrevet innledningsvis at man overvinner en form for motstand med fysiske virkemidler. Fysisk makt omfatter de handlinger der det ikke nødvendigvis ytes motstand mot handlingen, men der man likevel griper inn og avbryter et villet handlingsmønster med bruk av fysiske virkemidler. Ettersom bruk av fysisk tvang og makt er handlinger som etter sin art forutsetter inngrep i elevenes lovfestede rettigheter, herunder retten til vern om sin personlige integritet jf. Grl. § 104 og EMK art.8, er det klart at slike handlinger i utgangspunktet utgjør «inngrep» som utløser det særskilte hjemmelskravet.

Hvorvidt noe utgjør et inngrep i elevenes personlige integritet må likevel avgjøres ut fra en konkret vurdering av om det er rimelig å utløse de rettssikkerhetsgarantier som legalitetsprinsippet er ment å ivareta.³⁹ I følge EMD-praksis er det avgjørende om handlingen overstiger den nedre terskelen for inngrep. Handlingen må altså ha en viss intensitet for å aktualisere hjemmelskravet.⁴⁰ Ikke alle handlinger som påvirker elevenes personlige integritet negativt vil automatisk utgjøre et inngrep som krever hjemmel i lov.

Det gis ikke noe generelt svar på hvor den nedre grensen går, men beskyttelsen gjelder altså ikke de helt bagatellmessige inngrepene. Selv om Fjordlaksdommen direkte gjelder legalitetsprinsippet som tolkningsprinsipp, kan de nevnte momentene likevel være retningsgivende i vurderingen av hvorvidt en handling utgjør et inngrep.⁴¹ Dette fordi momentene gir anvisning på en konkret vurdering av hvor inngripende og tyngende en handling er for den som rammes, i tillegg til at også andre hensyn får innvirkning på vurderingen. I NOU 2019: 23 fremgår det også vurderingsmomenter som kan være retningsgivende. Opplæringslovutvalget peker på viktigheten av tid, altså hvor lenge selve overvinnelsen av motstand varer, i tillegg til frekvens, det vil si hyppigheten og hvor ofte motstand må overvinnes, samt graden av fysisk belastning.⁴²

Utover dette vil elevenes alder være av betydning for vurderingen, da selvbestemmelsesretten og autonomien, samt barnets rett til medvirkning forsterkes i takt med barnets alder jf.

---

³⁹ Monsen (2012) s. 255

⁴⁰ jf. blant annet *Bensaid mot Storbritannia* [A], avsnitt 46: «Not every act or measure which adversely affects moral or physical integrity will interfere with the right to respect to private life guaranteed by Article 8»

⁴¹ Slik også Monsen legger til grunn (2012), s. 256

⁴² NOU 2019: 23 s. 486

barnelova (bl.) §§ 31 og 33.⁴³ Det skal følgelig mer til før en handling utgjør et inngrep overfor de minste barna på grunnskolen, mens terskelen for inngrep overfor de eldste barna er lavere.

Det følger av forarbeidene til hol. § 9-5 andre ledd at det å påvirke noen gjennom minimal bruk av fysisk makt, for eksempel ved forsiktig ledelse med hånden, ikke utgjør et fysisk inngrep som krever hjemmel i lov.⁴⁴ Bestemmelsen definerer hva som ligger i begrepsparet «tvang og makt», og eksempelet er ment å illustrere hvor den nedre grensen går etter loven. Det samme eksempelet er brukt i høringsnotatet fra kunnskapsdepartementet.⁴⁵ Forarbeidene til dagens opplæringslov gir også indikasjoner på en slik forståelse, men da med en mer strafferettslig tilnærming; «Dersom en lærer f.eks. tar tak i armen og fører bort en elev som etter muntlig instruks har nektet å flytte seg, må det antas å ikke rammes av [straffeloven 1902] § 228 med mindre læreren har vært særlig hardhendt».⁴⁶ Det er altså gode grunner til at en slik forståelse også gjelder for bruk av tvang og makt i skolen, og at de handlinger som etter en konkret vurdering kan betegnes som lettere inngrep dermed ikke utløser legalitetsprinsippets hjemmelskrav.

Kunnskapsdepartementet mener bruken av «allment aksepterte fysiske virkemidler» ikke utløser det særskilte hjemmelskravet, ettersom dette er en del av det å sette grenser overfor barn i tråd med bl. § 30.⁴⁷ Det vises blant annet til eksempler i straffelovens forarbeider om å føre et barns hånd bort fra et brennende lys og det å bære et motvillig barn ut fra butikken.⁴⁸ Det første eksempelet mener jeg er en handling som klart ikke overstiger den nedre grensen for inngrep. Det er verken tyngende for barnet, spesielt inngripende og det er gjort med et begrunnet formål om at barnet ikke skal skade seg. Det andre eksempelet er mer tvilsomt, all den tid det er en lærer som forflytter barnet og ikke barnets forelder. En forelder kjenner barnets grenser bedre enn en lærer, og grensen for hva som er akseptabelt bør derfor ikke være helt lik. Dette legges også til grunn av opplæringslovutvalget som uttaler at lærere ikke har helt den samme adgangen som foreldre til å benytte seg av alle virkemidler, ettersom barn har ulike grenser og behov.⁴⁹ Den individuelle grensen blir man først oppmerksom på når man

---

⁴³ Lov 1981 om barn og foreldre (barnelova – bl.)

⁴⁴ Ot.prp. nr. 58 (1994-1995) s. 16

⁴⁵ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 273

⁴⁶ NOU 1995: 18 s. 305

⁴⁷ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 273

⁴⁸ Ot.prp. nr. 22 (2008– 2009) s. 427

⁴⁹ NOU 2019: 23 s. 484

kjenner barnet godt. Relasjonen mellom lærer og elev vil derfor også ha en innvirkning på hvilke virkemidler den voksne kan ta i bruk.⁵⁰

Ut fra hensynene som begrunner legalitetsprinsippets hjemmelskrav, blant annet beskyttelse mot vilkårlig maktbruk, bør hvilke virkemidler som kan tas i bruk forstås strengt. Hva som er «allment aksepterte fysiske virkemidler» er nemlig en vag retningslinje som åpner for individuelle vurderinger. Kun de åpenbart aksepterte virkemidler, som å beskytte barnet uten at nevneverdig maktbruk er nødvendig, faller under den nedre terskelen for inngrep etter Grl. § 113 og krever derfor ikke et særskilt hjemmelsgrunnlag. Hvorvidt andre, mer inngripende grensesettende virkemidler, kan aksepteres, blir en vurdering av rekkevidden til alternative hjemmelsgrunnlag, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 3.

Enkelte elever med funksjonsnedsettelse kan i skoletiden ha behov for mekaniske innretninger, som etter sin art kan fremstå som tvangsmidler. Dette gjelder for eksempel belter eller remmer for å hjelpe eleven med å holde seg oppe. Slike innretninger vil neppe oppleves som tyngende for eleven, så lenge de kun brukes for å bedre funksjonen. Av Utdanningsdirektoratets rundskriv fremgår det at tiltak for å hjelpe en elev med funksjonsnedsettelse, som ikke hindrer eller begrenser elevenes bevegelsesfrihet, ikke anses som tilstrekkelig inngripende til å utløse hjemmelskravet.⁵¹ En forutsetning må imidlertid være at eleven selv ikke utviser motstand mot å bruke støtteinnretningen, og at innretningen objektivt sett ikke fremstår inngripende. Dette vil være tilfellet der innretningen begrenser elevens bevegelsesfrihet. Denne objektive vurderingen er særlig viktig for de elevene som ikke er i stand til å utvise motstand.

Det er altså et visst handlingsrom før noe regnes som et inngrep i elevenes personlige integritet. Hvor den nedre terskelen for inngrep mer konkret går, er avhengig av barnets alder, handlingens art og formål, samt styrken på handlingen. Dersom inngrepet etter en konkret vurdering overstiger den nedre terskelen, og dermed utløser hjemmelskravet etter Grl. § 113, er det neste spørsmålet hvilke krav som må stilles til hjemmelsgrunnlaget.

2.3 Hjemmelskravet

---

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Utdanningsdirektoratet (2018) s. 3

Vernet mot inngrep etter Grl. § 113 er ikke absolutt, da det følger av bestemmelsen at slike inngrep kan legitimeres gjennom «lov». Det samme fremgår av EMK art.8 andre ledd, i tillegg til at inngrepet må være «nødvendig i et demokratisk samfunn» og ellers tjene et legitimt formål. I enkelte tilfeller kan altså individets rettigheter bli satt til side av hensyn til andre viktige samfunnsverdier. Det stilles imidlertid visse krav til hva som kan utgjøre tilstrekkelig hjemmel for inngrep, og disse skal gjennomgås i det følgende. Det må først avklares om det særskilte hjemmelskravet også gjelder for faktiske handlinger.

Det har lenge vært en teoretisk diskusjon om legalitetsprinsippet også utgjør en skranke for forvaltningens faktiske handlinger.⁵² Ut fra lovteksten i Grl. § 113 er det ingenting som tilsier at legalitetsprinsippet ikke omfatter faktiske handlinger jf. ordet «inngrep». Nå er det også lagt til grunn, både i forarbeidene og rettspraksis, at legalitetsprinsippet får anvendelse for faktiske handlinger.⁵³ I Rt-2010-612 (Sårstelldommen) uttalte førstvoterende:

«Jeg tar utgangspunkt i at det i norsk rett gjelder et alminnelig krav om hjemmel eller rettsgrunnlag ikke bare for vedtak, men også for *faktiske handlinger som kan sies å virke inngripende for enkeltpersoner* [...]. Dette kravet springer ut av det alminnelige legalitetsprinsippet».⁵⁴

Det legges derfor til grunn, i tråd med ordlyden, forarbeidsuttalelser og rettspraksis, at hjemmelskravet også gjelder forvaltningens faktiske handlinger. En viktig presisering er imidlertid at det ikke gjelder et generelt lovhjemmelskrav for forvaltningens faktiske handlinger.⁵⁵ Dette innebærer for det første at det må trekkes en grense mellom de handlinger som, ut fra en vurdering av handlingens inngripende karakter, utløser hjemmelskravet, og de handlinger som ligger innenfor den alminnelige handlingsfriheten jf. vurderingen i punkt 2.1. For det andre må det trekkes en grense mellom de inngrepene som krever særskilt lovhjemmel, og de inngrepene som kan hjemles i andre rettsgrunnlag. De faktiske handlingene som overstiger den nedre terskelen for inngrep, vil ofte også rammes av den objektive gjerningsbeskrivelsen i et straffebud, herunder forbudet mot kroppskrenkelse i strl. § 271 og forbudet mot tvang jf. § 251.⁵⁶ Selv om en handling rammes av den objektive gjerningsbeskrivelsen i et straffebud, kan det imidlertid være andre rettslige normer som

---

⁵² Jf. blant annet Høgberg, Kinander (2011) s. 15-55

⁵³ Dokument 16 s. 249 og Rt.2010 s. 612

⁵⁴ Avsnitt 27 (min utheving og kursivering)

⁵⁵ Eckhoff, Smith (2022) s. 377

⁵⁶ Se også Storvik om forholdet mellom den nedre terskelen for straffbarhet og hva som utgjør inngrep (2017) s. 19

legitimerer disse handlingene, for eksempel samtykke eller nødrett. I grensen mellom inngrep som ikke utløser hjemmelskravet, og inngrep som krever særskilt lovhjemmel, finnes det altså inngrep som kan hjemles i alternative grunnlag, og som dermed ligger innenfor lærernes handlingsrom. I teorien er dette formulert som den negative avgrensningen av legalitetsprinsippet, ettersom man for å finne ut når det særskilte hjemmelskravet slår inn, først vurderer rekkevidden av andre grunnlag.⁵⁷ For å avklare den nærmere grensen for lærernes handlingsrom, på et område uten særskilte inngrepshjemler, må man derfor også vurdere rekkevidden av alternative hjemmelsgrunnlag.

Sårstelldommen viser nettopp at på områder der det ikke foreligger særskilte lovhjemler for inngrep, må rekkevidden av andre hjemmelsgrunnlag vurderes for å undersøke om inngrepet likevel ligger innenfor forvaltningens handlingsrom. Flertallet kom, med grunnlag i den ulovfestede vilkårlæren, til at det var adgang til å stille som vilkår for sykehjemsoppholdet at pasienten måtte godta nødvendig vask og stell.⁵⁸ Dermed kunne personalet gjennomføre inngrep i form av vask og sårstell til tross for at vedkommende nektet. Det ble vurdert konkret hvor tyngende slikt stell var for pasienten, men også andre hensyn ble trukket inn. Kravet til hjemmel ble på mange måter nedjustert ut fra hensynet til effektivitet og ressursbruk, og hva som var praktisk mulig for sykehjemmet å forholde seg til. Saksforholdet i dommen er samtidig veldig spesielt, og resultatet fremstår som en praktisk løsning på et helt særegent tilfelle. Avgjørelsen har fått mye kritikk i ettertid,⁵⁹ og den er avsagt med dissens. Dommens prejudikatverdi kan derfor sies å være svekket. Den illustrer likevel på generelt grunnlag at hva som utgjør tilstrekkelig hjemmelsgrunnlag må vurderes konkret.

HR-2021-2510-A (Ryde-dommen) er også et eksempel på at rekkevidden av andre sivilrettslige grunnlag må vurderes før hjemmelskravet eventuelt slår inn. I denne dommen vurderte Høyesterett om eierrådigheten over kommunens grunn var tilstrekkelig til å nekte private aktører utleie av el-sparkesykler, eller om nektelsen krevde hjemmel i lov. Førstvoterende kom til at det var tale om «utøvelse av offentlig myndighet», som krevde særskilt hjemmelsgrunnlag.⁶⁰

---

⁵⁷ Eckhoff, Smith (2022) s. 378

⁵⁸ Rt.2010 s. 612

⁵⁹ Blant annet Østenstad (2014) s. 484-501

⁶⁰ HR-2021-2510-A avsnitt 52

Legalitetsprinsippet utgjør dermed også en skranke for hvilke handlinger som kan hjemles i andre grunnlag, og hvilke handlinger som ikke kan utføres uten særskilt lovhjemmel for inngrepet. Når rekkevidden av alternative grunnlag skal avgjøres kommer derfor legalitetsprinsippet inn som et rettskildeprinsipp. Ved tvil om inngrepet utløser det særskilte hjemmelskravet, eller om det kan hjemles i andre grunnlag, kan en vurdering av hensyn som taler for eller mot stortingsbehandling være avgjørende.⁶¹ Det kan for eksempel tale for stortingsbehandling dersom inngrepet berører viktige samfunnsverdier. Da bør grunnlaget for inngrepet derfor avgjøres gjennom en grundig avveining av disse motstridende hensynene, og sikres demokratisk legitimitet.⁶²

Rekkevidden av et hjemmelsgrunnlag vil i forlengelsen av dette være avhengig av hjemmelens egnethet til å ivareta hensynene bak legalitetsprinsippet. Det stilles nemlig kvalitative krav til hjemmelen, såkalte prosessuelle og personelle rettsikkerhetsgarantier.⁶³ Hvorvidt hjemmelen i rimelig grad sikrer slike garantier, herunder krav til beslutningsgrunnlag, dokumentasjonskrav og klageadgang, kan derfor få avgjørende betydning for hvor inngripende handlinger den alternative hjemmelen gir grunnlag for.

Mangelen på slike kvalitative krav er noe av grunnen til at det har oppstått en diskusjon om strafferettslig nødrett og nødverge bør kunne tjene som inngrepshjemmel i lys av legalitetsprinsippets hjemmelskrav. Nødrett og nødverge utgjør nemlig det som kalles straffrihetsgrunner, og det er ikke nødvendigvis tilstrekkelig for å tilfredsstille lovkravet at en handling kan gjøres straffri. Verken nødretts- eller nødvergebestemmelsen er utformet på en måte som tilsier at de er ment å regulere grensen for tvang og makt, og bestemmelsene er heller ikke egnet til å ivareta hensynene som begrunner legalitetsprinsippet, da det ikke inneholder noen prosessuelle rettsikkerhetsgarantier. Storvik problematiserer dette, og skriver at «det er en prinsipiell forskjell på en straffrihetsgrunn og et hjemmelsgrunnlag for myndighetene», og videre at «straffrihet og hjemmel er to ulike rettslige størrelser».⁶⁴ Sivilombudet har videre uttalt, i en sak som omhandlet bruk av tvang mot en dement pasient på et sykehjem, at straffeloven §§ 17 og 18 i utgangspunktet er straffrihetsgrunner, og ikke

---

⁶¹ Eckhoff, Smith (2022) s. 359

⁶² Ibid.

⁶³ Se blant annet Rt.2014 s. 1105 avsnitt 30

⁶⁴ Storvik (2018) s. 36

inngrepshjemler.⁶⁵ Rekkevidden av nødrettsbestemmelsen må derfor tolkes i lys av legalitetsprinsippet, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 3.

Etter dette er det klart hjemmelskravet i GrL. § 113 også gjelder for forvaltningens faktiske handlinger, men det er ikke et generelt og absolutt krav til hjemmel i lov. Det er kun når handlingen er tilstrekkelig inngripende, at det kreves hjemmel, men også andre grunnlag enn lov kan være tilstrekkelig etter en konkret vurdering. Man kan se på det som en glideskala der de mest inngripende tilfellene av tvang krever en tydelig forankring i formell lov, mens det for andre, mildere inngrep i den personlige integriteten kan være tilstrekkelig å vise til andre grunnlag, som nødrett, samtykke eller omsorgsansvaret. Hvor langt disse grunnlagene rekker er videre avhengig av hvorvidt de i tilstrekkelig grad er egnet til å ivareta hensynene bak legalitetsprinsippet. Man må altså identifisere et alternativt hjemmelsgrunnlag for inngrepet og vurdere rekkevidden av dette i lys av legalitetsprinsippet, noe jeg vil gjøre i det følgende.

---

⁶⁵ Sak 30. juni 2021 (SOM-2020-577)

3 Alternative hjemmelsgrunnlag og rekkevidden av disse

3.1 Innledning

I denne delen skal jeg vurdere alternative inngrepshjemler og rekkevidden av disse. Underveis vil jeg bruke praktiske typetilfeller hentet fra Deloitte sin rapport, og vurdere disse opp mot hjemmelsgrunnlagene. Det kan som nevnt være mange ulike årsaker til at en lærer velger å gripe inn fysisk overfor en elev. Jeg vil naturligvis ikke ha anledning til å vurdere alle tenkelige situasjoner, og finner det derfor mest hensiktsmessig å kategorisere inngrepene ut fra deres formål. Jeg kommer til å fokusere på adgangen til å bruke fysisk makt i omsorgsøyemed, i oppdragelsesøyemed, med irrettesettelsesformål, herunder som virkemiddel for straff eller refselse, og for å opprettholde ro og orden.

Ettersom det eksisterer en uklarhet i hjemmelssituasjonen, det vil si hvorvidt enkelte grunnlag kan utgjøre hjemmel for fysiske inngrep i lys av legalitetsprinsippet, har jeg valgt å disponere kapittelet etter type rettsgrunnlag istedenfor etter inngrepsformål. De ulike inngrepsformålene vil underveis vurderes opp mot disse grunnlagene, for å avklare hvor langt grunnlagene rekker, og for å utpensle den nærmere grensen for lærernes alminnelige handlingsrom. Først vurderes alternative inngrepshjemler i opplæringsloven, deretter nødrett og nødverge, og til slutt omsorgsansvaret og betydningen av samtykke fra foreldre. Dermed drøftes de snevreste og mest formålsspesifikke grunnlagene først, før spørsmålet er om omsorgsplikten og samtykke eventuelt kan utvide rammene ytterligere.

3.2 Opplæringsloven

Det er klart at opplæringsloven ikke inneholder noen særregulering av tvang og makt i dag. I forarbeidene til dagens opplæringslov er det kun vist til nødrett og nødverge som mulige grunnlag for fysisk maktbruk i skolen.⁶⁶ Dette utelukker imidlertid ikke at det i loven kan finnes bestemmelser som etter en konkret vurdering utgjør grunnlag for enkelte fysiske inngrep. Disse vil vurderes i det følgende.

---

⁶⁶ Ot.prp. nr. 46 (1997-98) punkt 20.1.2

3.2.1 Ordensreglementet

Det følger av oppl. § 9A-10 (2) andre setning at «[ordens]reglementet skal innehalde reglar om orden og oppførsel, om kva tiltak som kan nyttast mot elevar som bryt reglementet, og om korleis slike saker skal behandlast». Bestemmelsen legger opp til at det i ordensreglementet skal fastsettes atferdsnormer, samt hvilke sanksjoner som kan benyttes dersom elevene ikke overholder disse. Spørsmålet er om sanksjonene kan innebære bruk av tvang og makt, altså hvorvidt fysiske inngrep med irettesettelsesformål kan hjemles i ordensreglementet.

Av opplæringslovens forarbeider fremgår det enkelte eksempler på tiltak som kan fastsettes i ordensreglementet, herunder «bortvising, [...] tap av rettar og liknande».⁶⁷ Ingen av disse eksemplene innebærer bruk av fysisk makt. I NOUen blir adgangen til bruk av fysisk makt som ledd i sanksjonering kommentert:

«Selv om ordensreglementet gir f.eks. læreren adgang til å beslutte at en elev skal sitte igjen [...], kan en ikke automatisk innfortolke en adgang til å bruke de fysiske maktmidler som måtte være nødvendige for å gjennomføre beslutningen overfor vedkommende elev».⁶⁸

Dette taler for at bestemmelsen i § 9A-10 ikke er ment som en inngrepshjemmel for tvang og makt. Det fremgår videre av tredje ledd et absolutt forbud mot «fysisk refselse og annen krenkende behandling av elever». At forbudet er absolutt betyr at det ikke i noen tilfeller kan gjøres inngrep av denne art. Spørsmålet er hva som må anses som «fysisk refselse».

Ordlyden tilsier at det ikke kan gjennomføres tiltak i skolen som har som formål å straffe barnet fysisk. Bl. § 30 inneholder et lignende forbud. Når det gjelder det nærmere innholdet av forbudet følger det av barnelovas forarbeider at slag med gjenstander, som for eksempel stokk eller ris, rammes.⁶⁹ Det samme gjelder ørefiker og rising med hånden på rumpa, mens lette klaps over hånden eller mot baken som en spontan reaksjon derimot ikke vil rammes.⁷⁰ De åpenbare tilfellene som rammes av dette forbudet er altså slag, enten med eller uten gjenstander, men det avgjørende er altså formålet og styrken på det fysiske inngrepet.

---

⁶⁷ Ot.prp. nr. 46 (1997-1998) s. 115

⁶⁸ NOU 1995: 18 s. 304

⁶⁹ Ot.prp. nr. 8 (1986-1987) punkt. 2.2

⁷⁰ Ibid.

Dersom en elev bevisst unngår å etterkomme en beskjed, og læreren bruker fysisk makt for å få barnet til å høre etter, kan det være tale om et fysisk inngrep som rammes av forbudet i § 9A-10 (3). Et slikt tilfelle ble vurdert i LF-2018-84021. Saken gjaldt gyldigheten av en oppsigelse. Læreren ble oppsagt som følge av at han angivelig hadde grepet inn fysisk mot elever på 5.trinn, og den ene hendelsen omhandlet et klapp på baken med flat hånd etter flere muntlige beskjeder til eleven. Dommeren la vekt på at klappet ikke var hardt, og kunne sammenlignes med et positivt klapp på skulderen, at det ikke medførte smerte eller ubehag for eleven, og at læreren ikke hadde noe annet formål ved klappet enn å få elevens oppmerksomhet. Etersom det ikke fantes objektive holdepunkter som tilsa at handlingen hadde avstraffelse eller irettesettelse som formål, mente lagmannsretten at handlingen ikke oversteg den nedre grensen for krenkelse etter oppl. § 9-10 (3). Selvom dommen har lav rettskildeverdi, viser den at det er en viss terskel før noe anses som «fysisk refsing» i strid med det absolutte forbudet. Det må kunne påvises at det fysiske inngrepet har som formål å straffe barnet, og inngrepet må være av en styrke som er egnet til å medføre smerte eller ubehag.

Etter dette er det klart at «tiltak» i § 9A-10 ikke kan innebære fysiske inngrep overfor elevene, da slike tiltak nettopp har straff som formål og dermed lett vil rammes av forbudet i § 9A-10 (3). I tillegg tilsier forarbeidsuttalelsene at det ikke var meningen at ordensreglementet skulle gi grunnlag for fysiske inngrep. Bestemmelsen kan derfor ikke utgjøre en inngrepshjemmel.

3.2.2 Aktivitetsplikten

Det følger av opplæringsloven § 9A-4 (1) at «alle som arbeider på skolen, skal følge med på om elevane har eit trygt og godt skolemiljø, og gripe inn mot krenking som mobbing, vald, diskriminering og trakassering dersom det er mogleg». Spørsmålet er om lovbestemmelsen utgjør en inngrepshjemmel for bruk av tvang og makt med det formål å beskytte elever mot skade og krenkelser, altså i et omsorgsøyemed.

Ordlyden av «gripe inn» kan tilsi at det gis en rett til å gripe inn med fysisk makt. På den annen side står det ikke «gripe inn mot en elev», noe som kan tilsi at bestemmelsen ikke omfatter fysiske virkemidler. Et annet tolkningsalternativ er at bestemmelsen kun peker på en plikt til å involvere seg i situasjonen, eller til å reagere og iverksette nødvendige tiltak.

Ordlyden er altså uklar.

Bestemmelsen kom inn i opplæringsloven gjennom et lovendringsvedtak, der bakgrunnen for lovendringen var å forhindre mobbing og andre krenkelser gjennom omfattende endringer i opplæringslovens regler om skolemiljø.⁷¹ Kap. 9A skulle «styrke rettighetene til elever som blir mobbet og deres foreldre, og være et effektivt virkemiddel mot mobbing og dårlige skolemiljøer».⁷² Bestemmelsen er altså ment som et virkemiddel for å styrke etterlevelsen og gjennomføringen av retten til et trygt og godt skolemiljø etter § 9A-2, noe som trekker i retning av den ikke var ment som en inngrepshjemmel.

I forarbeidene presiseres det videre at det å gripe inn ikke skal forstås som de samme handlingene som er forbundet med å sette inn tiltak, men at det er tale om akutte situasjoner der det kreves handling umiddelbart.⁷³ Eksemplene som nevnes er å stoppe en slåsskamp eller annen fysisk krenkelse. Beskrivelsen av disse akutte inngrepssituasjonene ligner veldig på typiske nødvergehandlinger, og kan tilsi at bestemmelsen er en spesialhjemmel for nødvergehandlinger i skolen, som dermed legitimerer bruk av tvang og makt.⁷⁴

Det er også dette Storvik legger til grunn i sin utredning for Utdanningsdirektoratet.⁷⁵ Basert på en tolkning av ordlyden og de nevnte forarbeidene mener han det er klart at aktivitetsplikten i § 9A-4 er en hjemmel for bruk av tvang og makt, og i realiteten en spesialregel av nødvergebestemmelsen i straffeloven.⁷⁶

Samtidig fremgår det av forarbeidene at grensen for å gripe inn er at «den ansatte ikke skal stå i fare for å skade seg selv eller krenke elever for å få stanset situasjonen», men at «nødrett og nødverge unntaksvis kan gi grunnlag for å overskride også denne grensen».⁷⁷ Dersom man forstår «krenke» som at den ansatte selv må utøve vold eller andre fysiske krenkelser mot eleven for å få stanset situasjonen, tilsier denne uttalelsen at bestemmelsen ikke gir hjemmel for bruk av tvang og makt. Den siste uttalelsen underbygger også en slik forståelse, ettersom det gir lite mening å presentere nødrett- og nødverge som selvstendige grunnlag, dersom § 9A-4 var ment som en spesialregel av nødvergebestemmelsen i straffeloven.

---

⁷¹ Prop. 57 L (2016-2017) s. 22

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid. s.23

⁷⁴ Mer om nødverge i punkt 3.3

⁷⁵ Storvik (2018) s. 32-35

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Prop 57 L. (2016-2017) s. 23

I departementets høringsnotat legges det til grunn, tilsynelatende uten nærmere begrunnelse, at bestemmelsen ikke gir ansatte hjemmel til å gripe inn fysisk mot elevene.⁷⁸ Det samme gjøres i Utdanningsdirektoratets rundskriv.⁷⁹

Videre taler det mot at § 9A-4 er ment som en inngrepshjemmel at bestemmelsen er formulert som en plikt, uten noen form for forholdsmessighetsbegrensning eller prosessuelle garantier. Det er riktignok en situasjonsavgrensning, men hjemmelen avviker uansett betydelig fra hvordan inngrepshjemler normalt reguleres.⁸⁰ Dette taler for at bestemmelsen ikke i tilstrekkelig grad er egnet til å ivareta hensynene bak legalitetsprinsippet, og at det derfor ikke utgjør en hjemmel for fysiske inngrep.

Basert på de uttalelsene som fremgår av forarbeidene, sammenholdt med en uklar ordlyd, mener jeg det ikke foreligger tilstrekkelig rettskildemessig grunnlag for å konkludere med at § 9A-4 utgjør en hjemmel for fysiske inngrep, til tross for bestemmelsens situasjonsavgrensning. Dersom bestemmelsen skal forstås som en spesialregel av nødvergebestemmelsen i straffeloven, slik Storvik hevder, mener jeg den uklare ordlyden likevel er problematisk med tanke på legalitetsprinsippets klarhetskrav.

3.3 Nødrett og nødverge

Straffeloven §§ 17 og 18 inneholder regler om henholdsvis nødrett og nødverge. Reglene utgjør det som kalles straffrihetsgrunner. Det vil si at en handling som ellers ville vært straffbar gjøres straffri dersom vilkårene er oppfylt. Straffrihetsgrunnene er aktuelle som grunnlag i nødsituasjoner, altså først og fremst for å hindre at elevene skader seg selv eller andre.

I skolen kan det på samme måte som ellers i samfunnet oppstå nødsituasjoner. Reglene gjelder for alle i samfunnet, også lærere. Det særegne i dette tilfellet er at skolen som virksomhet er et forvaltningsorgan som er underlagt legalitetsprinsippets hjemmelskrav. Rekkevidden av nødrett og nødverge, og hvorvidt vilkårene er oppfylt, må dermed tolkes i lys

---

⁷⁸ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 268

⁷⁹ Utdanningsdirektoratet (2018) s. 1

⁸⁰ Se eks. vilkårene i hol. § 9-5

av Grl. § 113. Den strafferettslige grensen for hvilke handlinger som kan begrunnes i nødrett og nødverge sammenfaller derfor ikke nødvendigvis med den forvaltningsrettslige.⁸¹

Departementet tok i forarbeidene til opplæringsloven stilling til spørsmålet om straffrihetsgrunnene som begrunnelse for tvang og makt. Det fremgår at nødrett og nødverge kan gi skolens personale en viss rett til å gripe inn med fysisk makt for å stoppe slåsskamper mellom elevene, og for å beskytte seg selv mot elever som er truende og voldelige.⁸² Det presiseres at det ut fra forholdene kan være lovlig å bruke fysisk makt for å hindre at elevene skader seg selv eller andre, eller materiell eiendom.⁸³

Utover eksemplene gir ikke uttalelsen konkret svar på når vilkårene for nødrett eller nødverge er oppfylt. Jeg vil i det følgende ikke gå i dybden hva gjelder den generelle tolkningen av strl. §§ 17 og 18, men heller fokusere på bestemmelsenes rekkevidde som grunnlag for tvang og makt i lys av legalitetsprinsippet som rettskildedeprinsipp. Først må imidlertid vilkårene presenteres kort, slik de er forstått i en strafferettslig kontekst.

3.3.1 Vilkår for nødrett jf. strl. § 17

For at vilkårene for nødrett skal være oppfylt, må det for det første foreligge «en fare for skade» på «liv, helse, eiendom eller annen interesse». Liv og helse er i kjernen av rettsgoder og verdier man som samfunn ønsker å verne om. Når det gjelder «annen interesse», er det krav om at det må dreie seg om verdier og interesser knyttet til et rettsgode som er anerkjent av rettsordenen.⁸⁴ Det er etter ordlyden ingen krav til farekilden, noe som også presiseres i forarbeidene.⁸⁵

En naturlig språklig forståelse av «fare for skade» legger opp til at det må foreligge en skaderisiko. Denne risikoen er selvsagt høyere jo nærmere man er at situasjonen materialiserer seg i en skade, men synspunktet i strafferettsteorien er at faren ikke behøver å være akutt eller realisere seg umiddelbart for å utgjøre en nødrettssituasjon.⁸⁶ På strafferettens område er det imidlertid, som nevnt innledningsvis, andre hensyn som gjør seg gjeldende. Det

---

⁸¹ Se punkt 1.4.2 innledningsvis med nærmere begrunnelse

⁸² Ot.prp. nr. 46 (1997-1998) punkt 20.1.2

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Gröning, Husabø, Jacobsen (2016) s. 422

⁸⁵ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 417

⁸⁶ Gröning, Husabø og Jacobsen, (2016) s. 425

vil være til gjerningspersonens gunst å utvide situasjonskravet til å gjelde ved mindre akutte situasjoner. En slik tolkning er dermed begrunnet i det strafferettslige legalitetsprinsippet.

Det oppstilles videre et formålsskrav, ved at handlingen må ha blitt foretatt «for å redde». Deretter er det et krav til nødvendighet, det vil si at nødrettshandlingen «ikke kan avverges på annen rimelig måte». I dette ligger det en aktsomhetsvurdering og man må vurdere alternative handlingsmåter. Til slutt oppstilles det et strengt proporsjonalitetskrav ettersom skaderisikoen knyttet til faren må være «langt større» enn skaderisikoen ved handlingen.

3.3.2 Vilkår for nødverge jf. strl. § 18

Nødverge er en mer spesialisert straffrihetsgrunn enn nødrett, fordi det ikke er tilstrekkelig at det foreligger fare for skade, det må også foreligge et «ulovlig angrep» på en vernet interesse. Hvorvidt angrepet er ulovlig skal bedømmes objektivt, og det er derfor adgang til nødverge selv om angriperen mangler skyldene.⁸⁷ Ordlyden av «angrep» tilsier at faren må ha bygd seg betydelig opp, og at det ikke er tilstrekkelig kun med skaderisiko. Ordet «ulovlig» peker videre i retning av at angrepshandlingen i det minste må ha oversteget den nedre grensen for strafferettslig forsøk jf. strl. § 16. Akuttkravet for nødverge er altså strengere enn i en nødrettssituasjon. Høyesterett har imidlertid lagt til grunn at «nødverge i prinsippet også må kunne anvendes hvor det dreier seg om et fremtidig angrep som ikke lar seg avverge på annen måte».⁸⁸ Førstvoterende presiserer samtidig at det da vil måtte oppstilles et strengere subsidiaritetskrav enn dersom situasjonen hadde vært akutt.

Videre må den som viser til nødverge ha til hensikt å «avverge», altså forsvare seg selv eller andre mot angrepet. Deretter er det også når det gjelder nødverge et subsidiaritetskrav og et proporsjonalitetskrav. I dette ligger det blant annet at andre utveier ikke kan ha vært rimelig å kreve i den aktuelle situasjonen. Nødvergehandlingen må heller ikke gå lenger enn det som er forsvarlig i forhold til angrepets karakter. Angriperens skyldene kan blant annet ha betydning for hva som er en forsvarlig nødvergehandling. At angriperen er mindreårig eller har en psykisk funksjonshemming som fører til utilregnelighet jf. strl. § 20 andre ledd, vil altså ha innvirkning på vurderingen av om nødvergehandlingen har gått for langt.

---

⁸⁷ Ibid. s. 419

⁸⁸ Rt.1996 s. 141

En lærer må alltid vurdere forsvarligheten av nødvergehandlingen, og ikke gå lenger enn det som er nødvendig for å redde eller avverge risikoen for skade. Hvilke tiltak som kan utføres er dermed avhengig av blant annet barnets alder og fysikk. Det trenger for eksempel ikke å være nødvendig eller forsvarlig å legge et 7 år gammelt barn i bakken for å avverge risikoen for at eleven slår en annen elev. Det ville i de aller fleste tilfeller vært å gå over grensen, men det må som alltid vurderes konkret. Har eleven med seg et farlig redskap og opptrer svært truende, kan det for eksempel være større grunn til å ufarliggjøre vedkommende ved å legge personen i bakken.

Det sentrale tolkningsspørsmålet i det følgende er om det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet oppstiller en grense for hvor utvidende man kan tolke akuttvilkårene i de to bestemmelsene, der de anvendes som inngrepshjemler i et forvaltningsrettslig perspektiv.

3.3.3 Rekkevidden til strl. §§ 17 og 18 i lys av legalitetsprinsippets hjemmelskrav

Det har lenge eksistert en juridisk diskusjon om tolkningen av akuttkravene i §§ 17 og 18, henholdsvis «fare for skade» og «ulovlig angrep», og hvorvidt man i en forvaltningsrettslig kontekst kan tolke vilkårene like liberalt som i strafferetten.⁸⁹ Det sentrale er om det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet setter en skranke for utvidende tolkning av akuttvilkårene, og dermed gjør handlingsrommet for hvilke inngrep som kan hjemles i nødrett og nødverge i en forvaltningsrettslig kontekst snevrere enn rommet for handlinger som er fritatt for straff etter de samme bestemmelsene.

I skolesammenheng er dette spørsmålet særlig aktuelt for barn med atferdsproblemer eller psykisk utviklingshemning, der atferd ofte kan være repeterende og forutsigbar.⁹⁰ Lærere og fagpersoner rundt eleven kan ha lært seg å kjenne igjen atferdsmønstre som med stor sannsynlighet vil lede opp mot en nødsituasjon. Videre kan det også være aktuelt der en elev skader seg selv, men der selvskadningen foreløpig ikke utgjør en akutt «fare for skade på liv og helse» jf. § 17. Det kan også være aktuelt i mindre tradisjonelle nødsituasjoner, som for eksempel der en elev er svært uhygienisk og nekter å vaske seg, slik at det kan foreligge fare

---

⁸⁹ Nærmere om denne diskusjonen i Østenstad (2019) s. 522-530, se også Østenstad (2000) s. 51-75, Østenstad (2011) s. 616-621, Storvik (2017) s. 302-306

⁹⁰ Deloitte (2019) s. 43

for selvkrenkelse. I et strafferettslig perspektiv er dette, i lys av drøftelsen i punkt 3.3.2 overfor, tolkningsmomenter som kan begrunne en utvidende tolkning av akuttvilkårene.

Ordlyden av «fare for skade» er i utgangspunktet videre enn «ulovlig angrep», noe som kan tilsi at det i lys av legalitetsprinsippet som tolkningsprinsipp er mindre motstand mot å tillate preventive inngrep i nødrettssituasjoner, enn nødvergesituasjoner.

I Sårstelldommen ble spørsmålet om rekkevidden av nødrett i forvaltningsrettslig kontekst bare så vidt problematisert. Førstvoterende uttalte at dersom pasienten ikke aksepterte vilkårene for sykehjemsoppholdet når det gjaldt nødvendige hygienetiltak, ville utskrivning uansett «nokså umiddelbart skapt et behov for øyeblikkelig hjelp jf. helsepersonelloven § 7». Helsepersonelloven § 7 er en spesialisert nødrettsregel i helsetjenesten som gir grunnlag for inngrep uten samtykke når hjelpen er «påtrengende nødvendig». At situasjonen mest sannsynlig ville ledet opp til en nødrettssituasjon utgjorde altså et av argumentene for å tillate vask og sårstell ved tvang, til tross for at det ikke forelå en akutt nødsituasjon. Dette kan tale for at en utvidelse av akuttkravet bør tillates. På den annen side indikerer «nokså umiddelbart» at Høyesterett er noe tilbakeholdne i en forvaltningsrettslig kontekst. I tillegg er dommen som nevnt så spesiell at prejudikatverdien er omstridt.

Innenfor helseretten er det særlig to underrettsdommer som har vært fremtredende ved spørsmålet om tolkningen av situasjonskravet i strl. § 17 i forvaltningsrettslig kontekst, Psykologdommen (RG 2004 s. 694) og Haugesund-saken (Ankesak nr. 98-00844).⁹¹ I Psykologdommen argumenteres det for en liberal tolkning og man kommer til at nødrettsbestemmelsen kan tolkes utvidende med grunnlag i at inngrepet er gjort av hensyn til pasientens beste. Haugesund-dommen viser på den annen side en mer restriktiv holdning.

Det er videre uenighet i teorien om hvor langt straffrihetsgrunnene rekker utenfor de tradisjonelle nødsituasjonene. Både Østenstad og Bernt har åpnet for en noe mer liberal tolkning for å «bøte sammen jussen der lovgjevar har svikta sitt ansvar når det gjeld å gje heilt nødvendige inngrepsheimlar».⁹² Aasen er på sin side skeptisk og mener det er lite rom for å tøyne reglene overfor de som ikke har evne til å skjønne sitt eget beste.⁹³

---

⁹¹ Se også Østenstad om disse dommene (2019) s. 525

⁹² Østenstad (2011) s. 545 med videre henvisning til Bernt *Tvang* s. 122-126 og Østenstad (2000) s. 51-75

⁹³ Aasen (1998) s.481

Det er ingen entydige svar i rettskildene når det gjelder tolkningen av akuttkravet på forvaltningsrettens område. Igjen er det avgjørende for konklusjonen om man har en strafferettslig eller forvaltningsrettslig tilnærming til spørsmålet. Med det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet som nå er kodifisert i § 113 i tillegg til lovkravet etter EMK, bør man nok være forsiktig med å tolke et allerede omdiskutert hjemmelsgrunnlag utvidende. Hensynene bak legalitetsprinsippet er å beskytte borgerne mot vilkårlig maktbruk, sikre forutberegnelighet og ivareta demokratihensyn. En utvidende tolkning av akuttkravet vil i denne sammenheng gi lærere større handlingsrom for bruk av tvang og makt, og flere inngrep vil kunne begrunnes i nødrett og nødverge uten at disse bestemmelsene stiller opp noen prosessuelle rettssikkerhetsgarantier. Legalitetsprinsippet yter dermed tydelig motstand mot å tillate en like liberal tolkning som i strafferetten.

Etter dette er det klart at nødrett og nødverge som grunnlag for bruk av tvang og makt har et snevert anvendelsesområde i et forvaltningsrettslig perspektiv. Det må stilles krav til at situasjonen er akutt og det er etter min vurdering ikke grunnlag for en utvidende tolkning av verken «ulovlig angrep» eller «fare for skade» i lys av legalitetsprinsippetts hjemmelskrav. På den annen side kan det i enkelte situasjoner være gode grunner til å tillate lærere å gripe inn på et tidligere tidspunkt, eller i mindre tradisjonelle nødsituasjoner. En utvidelse av lærernes handlingsrom må imidlertid gjøres i særlovgivning eller eventuelt basere seg på andre allmenne grunnlag, slik som omsorgsplikten.

3.4 Det alminnelige omsorgsplikten

Ettersom straffrihetsgrunnene som inngrepshjemler må tolkes snevert, er det neste spørsmålet om en eventuell omsorgs- og oppdragerplikt kan utvide rammene for når fysiske inngrep kan gjennomføres. Først må det rettslige grunnlaget for en slik plikt klargjøres.

I utgangspunktet er det foreldrene som har omsorgsplikten overfor barnet jf. bl. § 30. Samtidig har alle barn «rett og plikt til grunnskoleopplæring» jf. oppl. § 2-1. Denne generelle og lovpålagte skoleplikten tilsier at det er skolen som forvalter omsorgsplikten i skoletiden. Et slikt syn følger også av lovens forarbeider der det uttales at skoleplikten medfører at barn ikke i samme omfang som voksne kan velge sitt eget miljø, og det er derfor samfunnet sitt ansvar å gjøre sitt ytterste for å hindre at oppholdet på skolen er til skade for barna.⁹⁴ Dette trekker i

---

⁹⁴ Ot.prp. nr. 72 (2001-2002) s. 16

retning av at det eksisterer en omsorgsplikt i skolen. Videre følger det av blant annet oppl. § 9A-2 at «[e]levne har rett til et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring». Skolen har altså ansvar for at elevene er trygge på skolen.⁹⁵ Det er derfor klart at det eksisterer en omsorgsplikt i skolen. Det neste spørsmålet er hvilke konkrete plikter dette nærmere innebærer.

For at en elev i grunnskolen skal oppleve trygghet og trivsel er det en forutsetning at barnet føler seg ivaretatt og sett av lærerne. Det å utvise omsorg innebærer imidlertid også grensesetting og oppdragelse. Kunnskapsdepartementet har lagt til grunn at skolens ansatte også har en oppdragerplikt i kraft av sin rolle.⁹⁶ Dette utledes igjen fra det alminnelige omsorgs- og oppdrageransvaret som foreldre har jf. bl. § 30. Tvangslovutvalget uttaler at det eksisterer en slik alminnelig oppdragerplikt, og at denne ikke bare gjelder foreldre, men også andre som har omsorg for barnet.⁹⁷

I rettighetsforskriften, som gjelder for barneverntjenesten, er personalets omsorgsplikt nå kodifisert i forskriftens § 1.⁹⁸ Det fremgår av bestemmelsen hvilke plikter ansvaret nærmere innebærer, blant annet «å gi beboerne vern og beskyttelse, tydelige rammer for å sikre trygghet og god utvikling», og at hva som anses som forsvarlig omsorg avhenger av «beboernes alder og modenhet og formålet med plasseringen». Bestemmelsen indikerer at også grensesetting og tydelige rammer er en del av omsorgsplikten. Videre skal barnets beste ligge til grunn for omsorgen. Forskriften gjelder ikke for personalet i skolen, men gir uttrykk for hvilke plikter som pålegges når barnets egne foreldre ikke er til stede.

Det fremgår videre av forarbeidene til straffeloven at straffansvar for kroppskrenkelse må avgrenses mot fysiske inngrep begrunnet i beskyttelses- eller omsorgshensyn.⁹⁹ Selvom den nedre grensen for hva som utgjør straffbar kroppskrenkelse ikke nødvendigvis er den samme som den forvaltningsrettslige grensen for inngrep viser uttalelsen at lovgiver mener enkelte inngrep i barns personlige integritet utgjør akseptabel maktbruk som omsorgspersoner må kunne benytte seg av.

Ut fra rettskildene går omsorgsplikten først og fremst ut på å beskytte og ivareta elevene, sørge for at de føler seg trygge og at alle har et godt psykososialt skolemiljø. I tillegg

---

⁹⁵ Se også FOR-2006-06-23-724 § 12-1

⁹⁶ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 273

⁹⁷ NOU 2019: 14 kap.17.2.6.3

⁹⁸ FOR-2011-11-15-1103

⁹⁹ Ot.prp. nr. 22 (2008–2009) s. 427

innebærer den til en viss grad å sette grenser i form av tydelige rammer og alminnelig oppdragelse. Videre blir spørsmålet om lærernes omsorgsplikt kan utgjøre et selvstendig grunnlag for fysiske inngrep i form av tvang og makt, og i så fall hvor langt denne hjemmelen rekker i lys av GrL. § 113. Det legges til grunn at de fysiske inngrepene som her vurderes overstiger den nedre grensen for inngrep. Inngrep som ikke overgår denne terskelen trenger, som nevnt ovenfor, ikke særskilt hjemmel.

3.4.1 Omsorgs- og oppdragerpliktens rekkevidde som inngrepshjemmel

Innholdet av omsorgsplikten baserer seg på slutninger fra flere lovbestemmelser og forarbeidsuttalelser som ikke direkte regulerer lærernes plikter. Det betyr at det er uklart hvilke handlinger plikten egentlig gir grunnlag for, og legalitetsprinsippet yter dermed motstand mot å tillate at omsorgsplikten utgjør en selvstendig inngrepshjemmel for bruk av tvang og makt. Rekkevidden av ansvaret må likevel vurderes konkret ut fra inngrepsformålet, inngrepets styrke, hvordan det rammer og hvor tyngende det er for den som rammes jf. drøftelsen over. Når omsorgs- og oppdragerpliktens rekkevidde skal avgjøres må de ulike fysiske inngrepene derfor nyanseres.

Det må for det første skilles mellom bruk av fysisk makt uten at elevene protesterer, og fysisk makt der motstand overvinnes, altså tvang. Det må også skilles mellom ulike typer omsorgshandlinger, herunder de rene omsorgshandlingene som har som formål å ivareta elevens eget beste, og de mer grensesettende handlingene som har oppdragelse, opplæring og irettesettelse som formål. En siste variabel er om det fysiske inngrepet gjøres av hensyn til eleven selv, eller om det gjøres av hensyn til andre.

Det første spørsmålet er om omsorgsansvaret kan tjene som hjemmel for tvang der formålet er oppdragelse og irettesettelse av eleven. LE-2019-9740 er et eksempel på et tilfelle der en lærer gikk over grensen for det som kan anses som akseptabelt i oppdragelsesøyemed.

Læreren hadde etter et muntlig pålegg om at tre elever (A, B og C) skulle klatre ned fra et fotballmål, dratt den ene med seg inn i klasserommet ved å ta et hardt grep i armen hans med en varighet på ca. 30-40 sekunder. Elevene hadde gått ned fra målet frivillig, men læreren ønsket å irettesette B, fordi han hadde vært frekk i forbindelse med situasjonen. Læreren ville derfor at han skulle bli med inn i klasserommet, noe eleven ikke ønsket. Dommeren uttalte at: «lærere [må] enkelte ganger akseptere at de ikke får gjennomført en ønsket irettesettelse av en elev, fordi dette vil innebære at de vil måtte bruke makt utover det lovlige i situasjonen.

Lagmannsretten kan ikke se at en slik forståelse av regelverket etterlater et uheldig innhugg i læreres handlingsrom». ¹⁰⁰

Et annet typetilfelle med oppdragelsesformål, er bortvisning fra klasserommet ved bruk av tvang, som følge av at eleven forstyrrer undervisningen. ¹⁰¹ En slik handling utgjør en form for grensesetting og oppdragelse, fordi eleven må lære å ta hensyn til fellesskapet. I tillegg gjøres dette av hensyn til de andre elevene og undervisningen.

I barnevernlovgivningen er det å bortvise barn fra fellesarealene trukket frem som en del av omsorgs- og oppdrageransvaret, og er en av situasjonene det er gitt hjemmel til å benytte fysisk tvang og makt jf. rettighetsforskriften § 13 andre ledd. Dette er imidlertid begrenset til «mindre inngripende fysisk tvang eller makt» der det er «nødvendig som ledd i institusjonens ansvar for å gi forsvarlig omsorg eller av hensyn til trygghet og trivsel for alle på institusjonen». ¹⁰² Ut fra samme begrunnelse kan det tilsi at det å føre eleven bestemt ut av klasserommet eller andre fellesarealer, til tross for noe motstand, bør kunne hjemles i oppdrageransvaret.

Rettighetsforskriften gjelder imidlertid ikke skolens personale, og det er dermed ingen nærmere vilkår eller retningslinjer som sikrer en lignende formåls- og situasjonsbegrensning i skolen. Gitt at omsorgsplikten for lærerne gir grunnlag for bruk av tvang som ledd i bortvisning fra klasserom, ville det ikke vært noen prosessuelle garantier som sikret etterprøvbarhet av slike hendelser. Når det her i tillegg er tale om å fjerne eleven gjennom å overvinne motstand, og inngrepet også gjøres av hensyn til andre enn eleven selv, tilsier legalitetsprinsippets hjemmelskrav at det alminnelige omsorgsansvaret ikke utgjør tilstrekkelig hjemmel for tvang for å opprettholde ro og orden i klasserommet. Bortvisning fra klasserom med mer makt enn det som faller under den nedre terskelen for inngrep, krever derfor særskilt hjemmelsgrunnlag.

I straffelovens forarbeider er som nevnt det å bære et motvillig barn ut fra en butikk beskrevet som en del av oppdrageransvaret til omsorgspersoner. Dersom en elev for eksempel nekter å forlate gymsalen selv om timen er over, oppstår spørsmålet om læreren kan fjerne eleven med makt. Barnets alder og graden av motstand, samt måten tvangen blir gjennomført på vil i dette tilfellet ha avgjørende betydning for hvorvidt inngrepet kan hjemles i den alminnelige

---

¹⁰⁰ LE-2019-9740

¹⁰¹ Deloitte (2019) s. 27

¹⁰² Se retningslinjer til rettighetsforskriften, s. 19

omsorgsplikten. Dette fordi selvbestemmelsesretten og graden av autonomi øker i takt med barnets alder. Det vil derfor utgjøre et større inngrep i en 7.klasseelevs personlige integritet å bli forflyttet fra gymsalen med tvang, enn det vil for en 1.klassing. Også kjennskapen til elevens tålegrense vil ha innvirkning.¹⁰³ Dersom læreren må bruke betydelig makt for å forflytte eleven, må det nok uansett være over grensen for den alminnelige omsorgsplikten, da dette vil være for inngripende til å kunne hjemles i et ulovfestet ansvar jf. GrL. § 113.

Det neste spørsmålet er om omsorgsplikten kan utgjøre inngrepshjemmel for tvang som ledd i opplæring, altså fysiske inngrep mot elever som ikke vil delta i undervisningsaktiviteter. For å ta stilling til dette må det avklares om omsorgsplikten i det hele tatt innebærer en plikt til å sørge for at elevene tar del i undervisningen. Som nevnt over er kjernen i omsorgsplikten å sikre elevenes trygghet, at de har et godt psykososialt skolemiljø og til en viss grad sette grenser. Det fremgår verken av barnelova, rettighetsforskriften, eller andre bestemmelser som regulerer omsorgsplikten at deltakelse i opplærings situasjoner er en del av dette ansvaret. Inngrep med opplæringsformål kan dessuten ikke sies å være like beskyttelsesverdige som å foreta inngrep av hensyn til barnets trygghet. Dette tilsier at det å sikre deltagelse i opplærings situasjoner faller utenfor omsorgsplikten. Elevenes plikt til opplæring er på den annen side lovfestet i oppl. § 2-1, noe som viser viktigheten av at barna deltar i undervisning. Lovpålagte plikter kan imidlertid ikke uten videre tolkes slik at de også gir tillatelse til å tvinge gjennom pliktene.¹⁰⁴ Omsorgsplikten gir dermed ikke hjemmel til tvang med opplæringsformål. En eventuell plikt til å gripe inn fysisk for å holde elever i undervisning krever særskilt hjemmel.

Et annet inngrepsformål er der det utøves tvang for å hjelpe eller ivareta tryggheten til eleven, altså ut fra et rent omsorgshensyn. Dette kan typisk innebære å fysisk hindre eleven fra å gjøre ting hvor eleven kan komme til skade, slik som å klatre for høyt opp i et tre, bevege seg ut i et område der det potensielt kan oppstå farlige trafikksituasjoner, eller rømme fra skolens område. Selvom flere av disse situasjonene også kan være omfattet av nødrettsbestemmelsen, har nødrettsgrunnlaget som nevnt et snevert anvendelsesområde. Omsorgsansvaret kan derfor ha selvstendig betydning som grunnlag, fordi det ikke er like bundet til akutsituasjonene. De nevnte situasjonene er tilfeller som ligger i kjernen av de pliktene som kommer direkte til uttrykk gjennom lovbestemmelser i opplæringsloven og opplæringsforskriften, altså

---

¹⁰³ NOU 2019: 23 s. 484

¹⁰⁴ Eckhoff, Smith (2022) s. 372

ivaretagelse av sikkerhet og trygghet, og vil etter min mening derfor kunne hjemles i omsorgsplikten. Det må også antas at legalitetsprinsippet i slike tilfeller godtar den maktbruken som er nødvendig for å avverge faren for at eleven skader seg, uansett hvor mye motstand eleven utviser.

Et annet typetilfelle som ikke er like åpenbart, er der eleven skader seg selv, for eksempel ved å dunke hodet mot veggen flere ganger på rad, men der det ikke er en umiddelbar «fare for liv og helse» jf. strl. § 17. Kan en lærer, ut fra et ønske om å hjelpe, holde igjen eleven med makt? Denne type problematikk finner man oftest i tilrettelagt avdeling.¹⁰⁵

Det er klart at formålet med å holde igjen eleven er beskyttelsesverdig da det handler om å gjøre det som objektivt sett er det beste for barnet, og videre at det fremstår som faglig og etisk forsvarlig å gripe inn i slikt tilfelle. Det er imidlertid bred enighet om at legalitetsprinsippet kan utgjøre en skranke også for fysiske inngrep som har god hensikt, såkalt omsorgstvang.¹⁰⁶ Selvom det beste for eleven er at selvskadingen opphører, kan den destruktive handlingen for eksempel være en uttrykksform og et forsøk på å formidle et behov, dersom eleven mangler språk. Det å bli holdt tilbake vil da kunne føles svært inngripende, ettersom eleven fratras sin formidlingsmulighet. Hvorvidt man kan holde eleven tilbake uten særskilt lovhjemmel må etter min mening derfor bero på en vurdering av motstanden eleven yter, og hvor langt selvbestemmelsesretten rekker i det konkrete tilfellet. Igjen vil barnets alder derfor ha betydning.¹⁰⁷

Spørsmålet om hvor langt selvbestemmelsen rekker er samtidig et verdimessig og etisk dilemma om hva som skal veie tyngst av hensynet til det som utenfra fremstår som barnets beste, og hensynet til selvbestemmelsesretten. Dette omtales innenfor velferdsretten gjerne som en verdikonflikt mellom autonomi, herunder selvbestemmelsesrett og integritet, og paternalisme, altså en «vi vet best»-holdning.¹⁰⁸ Hva som skal veie tyngst i dette typetilfellet gir imidlertid ikke rettskildene klart svar på. Det taler for at spørsmålet bør underlegges stortingsbehandling, slik at lovgiver etter en grundig avveining kan bestemme hvilke hensyn og verdier som bør veie tyngst, og eventuelt gi nærmere lovhjemmel for denne typen inngrep. Selvom det kan sies å være et beskyttelsesverdig behov for å gripe inn tidlig i dette tilfellet,

---

¹⁰⁵ Deloitte (2019) s. 33

¹⁰⁶ Se blant annet Kjøenstad, Syse, Kjelland (2017) s. 462

¹⁰⁷ Se punkt 2 om betydningen av den tiltakende medbestemmelses- og selvbestemmelsesretten etterhvert som barnet blir eldre

¹⁰⁸ Se blant annet Østenstad (2011) s. 96

mener jeg den alminnelige omsorgsplikten i de fleste tilfeller ikke utgjør tilstrekkelig hjemmel til å holde igjen en elev som skader seg selv, før atferden eventuelt utgjør en «fare for skade» på «liv og helse» jf. strl. § 17, slik at nødretten slår inn. Konklusjonen kommer imidlertid an på barnets alder og grad av motstand ved forsøk på å forsiktig holde igjen eller avlede eleven.

Det samme dilemmaet oppstår også for spørsmålet om bruk av tvang ved fare for selvkrenkelse, for eksempel dersom eleven nekter å skifte til tross for at vedkommende har synlig avføring på klærne. Forskjellen fra tilfellet over er at det ved selvkrenkelse er sosial ydmykelse man beskytter eleven fra. Det vernede retts gode er altså elevens egen ære, noe som neppe utgjør et vernet retts gode etter nødretten.¹⁰⁹ Dermed er det eventuelt kun omsorgsplikten som utgjør grunnlag for inngrep i slike tilfeller. Det er imidlertid et enda mer usikkert både rettslig, etisk og verdimeslig grunnlag for å tillate omsorgstvang ved fare for selvkrenkelse, enn der det på sikt er fare for liv og helse, nettopp fordi det vernede retts gode er mindre beskyttelsesverdig. På den annen side kommer det selvsagt også her an på barnets alder og grad av motstand.

Når det gjelder fysiske inngrep av hensyn til elevens beste, uten å overvinne motstand, kan det tenkes at omsorgsansvaret utvider lærernes handlingsrom i enkelte tilfeller. Samtidig vil dette typisk være situasjoner som er for lite inngripende til å i det hele tatt karakteriseres som inngrep etter Grl. § 113.¹¹⁰ Det må i så fall være tale om inngrep av en viss styrke, men hvorvidt omsorgsansvaret får noen selvstendig betydning som inngrepshjemmel i denne sammenheng er usikkert.

Det er dermed klart at omsorgs- og oppdragerplikten gir lærere adgang til å beskytte elevene mot fare for skade, selv i mindre akutte situasjoner, samt sette visse grenser gjennom fysiske inngrep. Hva som er akseptabel grensesetting, må imidlertid vurderes ut fra barnets alder og kjennskapen til den enkelte elev sin tålegrense. Fysiske inngrep som overvinner motstand for å irettesette eleven vil i alle tilfeller falle utenfor. Den alminnelige omsorgsplikten gir heller ikke lærere adgang til å bortvise en elev fra klasserommet ved bruk av tvang, eller for å sørge for at eleven deltar i undervisningsaktiviteter. Også de rene omsorgshandlingene må tolkes i lys av hjemmelskravet Grl. § 113, og omsorgsplikten gir ikke tilstrekkelig hjemmel til bruk av tvang for å hindre selvskading eller selvkrenkelse i skolen der eleven viser tydelig motstand. Utover de omsorgshandlinger som uansett faller under inngrepsterskelen til Grl. § 113, kan

---

¹⁰⁹ Østenstad, (2011) s. 545

¹¹⁰ Se vurderingen under punkt 2.2

derfor ikke omsorgs- og oppdragerplikten sies å utvide lærernes alminnelige handlingsrom i spesielt stor grad.

3.5 Samtykke fra foreldre

Et siste alternativt grunnlag for fysiske inngrep er foreldres samtykke. Innenfor helseretten er informert samtykke hovedregelen, og tilstrekkelig rettslig grunnlag for inngrep jf. blant annet pasient- og brukerrettighetsloven (pbrl.) § 4-1 (1).¹¹¹ Det er kun i tilfeller der pasienten ikke samtykker, at det særskilte hjemmelskravet utløses. Samtykke kan altså legitimere integritetskrekkende inngrep.¹¹² Barn har imidlertid begrenset samtykkekompetanse. Spørsmålet er derfor i hvilken grad foreldre kan samtykke til inngripende tiltak på barnets vegne, for eksempel i forbindelse med repeterende utagerende atferd og planlagte skadeavvergende tiltak før en eventuell nødsituasjon oppstår.

Det følger av bl. § 30 (1) andre setning at «dei [som har foreldreansvaret] har rett og plikt til å ta avgjerder for barnet i personlege tilhøve innanfor dei grensene som §§ 31 til 33 set». Dette kan tale for at foreldre kan samtykke til fysiske inngrep på vegne av barnet. Samtidig fremgår det av § 31 at barnet, etterhvert som det blir i stand til å forstå og danne sine egne synspunkter, har en rett til å bli hørt før foreldrene tar avgjørelser om barnets personlige forhold. I tillegg følger det av § 33 at foreldre skal gi barnet stadig større selvbestemmelsesrett frem til det fyller 18 år. For de minste barna på grunnskolen vil foreldres samtykke altså være et mulig hjemmelsgrunnlag. Etterhvert som barnet blir eldre vil det imidlertid vanskelig kunne forsvares, ettersom bruk av tvang klart er et «personlig forhold» jf. § 31, og et inngrep i «selvråderetten» jf. § 33. Dessuten er det ikke alle inngrep samtykke alene vil kunne gi grunnlag for.¹¹³ Dersom det er usikkert hvorvidt samtykke er tilstrekkelig grunnlag for inngrepet må man blant annet legge vekt på om det er et legitimt formål, og hvor omfattende inngrepet er.¹¹⁴ Foreldre kan heller ikke samtykke til tiltak de selv ikke har lov til å utføre overfor barnet. Samtykke har altså visse grenser som legitimasjonsgrunnlag, og denne grensen må antas å være enda strengere når det er foreldre

---

¹¹¹ Lov 1999 om pasient og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven)

¹¹² Kjønstad, Syse, Kielland (2017) s. 452

¹¹³ Eckhoff, Smith (2022) s. 364

¹¹⁴ Ibid.

som samtykker på vegne av barnet. Lovhjemmel kan derfor være nødvendig selv om foreldre samtykker.

3.6 Oppsummering

Spørsmålet jeg har behandlet i kapittel 3 er hvilke alternative grunnlag som kan hjemle bruk av tvang og makt i skolen, samt rekkevidden av disse i lys av legalitetsprinsippet. Jeg har gjennom vurderingene forsøkt å trekke opp den nærmere grensen for lærernes alminnelige handlingsrom, utover de handlingene som ikke krever hjemmelsgrunnlag i det hele tatt.

Ut fra drøftelsen over er det for det første uklart om aktivitetsplikten i oppl. § 9A-4 utgjør en inngrepshjemmel i tråd med legalitetsprinsippet hjemmelskrav. Ordensreglementet gir ikke grunnlag for fysisk maktbruk. Nødrett og nødverge har videre et snevert anvendelsesområde ettersom akuttkravet i bestemmelsene må tolkes restriktivt i lys av GrL § 113. Det er kun i akutte nødsituasjoner, for å hindre at en elev skader seg selv eller andre, samt hindre materielle skader på eiendom, at lærere med grunnlag i nødrett og nødverge kan gripe inn fysisk. I praksis innebærer dette at det ikke er adgang til å bruke tvang og makt som et preventivt tiltak, til tross for at situasjonen erfaringsmessig vil eskalere til en nødsituasjon. Når det gjelder omsorgs- og oppdrageransvaret, er det uklart i hvilken grad dette utgjør en selvstendig inngrepshjemmel utenfor nødsituasjoner og de tilfellene som uansett ikke når opp til terskelen for inngrep. Det må samtidig antas å være større adgang til å gripe inn fysisk der formålet er å beskytte og hjelpe, enn der formålet er grensesetting og oppdragelse. Samtykke fra foreldre kan utvide handlingsrommet noe, da rettskildene tilsier at det er adgang til å samtykke til mindre inngripende tvangstiltak overfor de minste barna.

Alle de alternative hjemmelsgrunnlagene oppstiller uklare grenser som i stor grad legger opp til konkrete vurderinger av hvilke situasjoner man kan gripe inn i. Konklusjonen på delproblemstillingen er derfor at det er relativt uklart i hvilke tilfeller lærernes fysiske inngrep overfor elevene etter gjeldende rett krever særskilt hjemmel i lov, og hva som ligger innenfor den alminnelige handlingsfriheten. Spørsmålet om hvorvidt tvang og makt av den grunn bør reguleres nærmere gjennom særskilte inngrepshjemler kommer jeg tilbake til i kapittel 5.

4 Spesiell del: Tvang og makt overfor elever med psykisk utviklingshemning

4.1 Innledning

En spesiell problemstilling under det overordnede tema tvang og makt i skolen omhandler rettsstillingen til elever med psykisk utviklingshemning. For elever med psykisk utviklingshemning som mottar helse- og omsorgstjenester i sin hverdag, for eksempel gjennom avlastningstilbud, er det ikke nødvendigvis slik at behovet for pleie og omsorg, og tiltak i den forbindelse, opphører når eleven ankommer skolen. Det kan være snakk om alt fra bleieskift, medisiner og bistand under måltider, til tiltak som likner mer på opplæring, slik som kommunikasjonstrening eller gåtrening. I forbindelse med gjennomføringen av slike tiltak kan det være truffet tvangsvedtak med hjemmel i helse- og omsorgstjenesteloven kap. 9. Videre skal jeg drøfte hvilken betydning dette har for rettsstillingen til de elevene som mottar helse- og omsorgstjenester på skolen.

4.2 Overordnet om helse- og omsorgstjenesteloven kap. 9

Tvang og makt er definert i hol. § 9-2 andre ledd som «tiltak som brukeren eller pasienten motsetter seg, eller tiltak som er så inngripende at de uansett motstand må regnes som bruk av tvang eller makt». I tillegg til de tilfellene der brukeren eller pasienten utviser motvilje, legger bestemmelsen opp til at det uavhengig av motstand må foretas en helhetlig vurdering av tiltakets inngripende karakter. Dette for å omfatte de tilfellene der brukeren ikke er i stand til å motsette seg handlingen. Det presiseres i forarbeidene at hva som utgjør tvang og makt bare kan avgjøres etter en helhetsvurdering, som særlig bygger på to sentrale vurderingstemaer; holdningen eller reaksjonen handlingen fremkaller og en objektiv vurdering av handlingens innhold.¹¹⁵ Tvangsbegrepet er altså tilpasset det faktum at mange med psykisk utviklingshemning ikke har evne til å utvise motstand gjennom ord eller handling. De nærmere vilkårene for bruk av tvang og makt fremgår av § 9-5 andre og tredje ledd, og inneholder et forsvarlighetskrav, forholdsmessighets- og nødvendighetsbegrensninger, og de konkrete situasjonene tvang og makt kan benyttes. Inngrepskjemplene medfører at det er en

---

¹¹⁵ Ot.prp. nr. 58 (1994-1995) s. 16

videre adgang til bruk av tvang og makt etter helse- og omsorgstjenesteloven, enn det er i skolen. Spørsmålet er om disse reglene også gjelder når barnet befinner seg på skolen.

4.3 Virkeområde – gjelder reglene også når barnet er på skolen?

Det følger av hol. § 9-2 at reglene gjelder bruk av tvang og makt «som ledd i tjenester etter § 3-2 nr. 6 bokstavene a til c og § 3-6 første ledd nr. 2» til personer med «psykisk utviklingshemning». Det å ha diagnosen psykisk utviklingshemning er altså et vilkår for å være omfattet av reglene i kap. 9 jf. § 9-2. Videre forutsetter bestemmelsen at tvang og makt må skje som «ledd i» nærmere angitte helse- og omsorgstjenester. I forarbeidene uttales det at «helse- og omsorgstjenester» skal forstås snevert til å kun gjelde pleie og omsorg.¹¹⁶ Nødvendig helsehjelp faller dermed utenfor lovens virkeområde.

Ut fra ordlyden er det altså ikke hvor, men hva tjenesten består i, som avgrenser kapittelets virkeområde. Dette kan tilsi at dersom et barn mottar helse- og omsorgstjenester på skolen, så gjelder regelverket også der. For elever med psykisk utviklingshemning er det som nevnt ikke slik at behovet for pleie og omsorg, og tiltak i den forbindelse, opphører når eleven ankommer skolen. Skolehverdagen kan derimot bestå av mange av de samme tiltakene som barnet har behov for mens det befinner seg hjemme eller i avlastningsbolig.

Ettersom flere av barna dette gjelder også har vedtak om spesialundervisning jf. oppl. § 5-1, og dermed spesialtilpassede opplæringstiltak i den forbindelse, kan det i enkelte tilfeller være vanskelig å skille mellom opplæringstiltak og helse- og omsorgstjenester. Noen hjelpetiltak vil for eksempel også kunne regnes som en del av undervisningen etter opplæringsloven. Dette gjelder for eksempel dersom eleven må øve seg på dagligdagse gjøremål, som av- og påkledning, toalettbesøk, eller opplæring i grunnleggende kommunikasjonsferdigheter, såkalt ADL-trening. Slike tiltak vil imidlertid også kunne regnes som pleie- og omsorgstiltak etter helse- og omsorgstjenesteloven. Lovene har derfor til dels overlappende virkeområder. Avgjørende for om helse- og omsorgstjenesteloven gjelder mens eleven befinner seg på skolen må imidlertid være om tiltaket utgjør et pleie- og omsorgstiltak etter hol. § 9-2.

---

¹¹⁶ Prop. 91 L (2010-2011) s. 501

Kunnskapsdepartementet har lagt til grunn at opplæringsloven ikke er til hinder for at regelverket også gjelder når eleven befinner seg på skolen.¹¹⁷ Dette følger også av helsedirektoratets eget rundskriv om anvendelsesområdet til reglene i kap. 9.¹¹⁸ En forutsetning er imidlertid at tvangstiltaket gjennomføres av personell fra helse- og omsorgstjenesten jf. hol. § 9-9. Skolepersonalet har altså ikke adgang til å gjennomføre tvangstiltak. Dette gjør at reglene i helse- og omsorgstjenesteloven kap. 9 er av liten praktisk betydning for bruken av tvang og makt i skolen.

Utenfor lovens virkeområde setter legalitetsprinsippet grenser hvor hvilke tiltak som kan gjennomføres uten hjemmel i lov. Det vil si at elever med psykisk utviklingshemning i utgangspunktet ikke er underlagt noen særskilte regler om tvang og makt utover det som er nevnt over i kapittel 3. Dette til tross for at behovet for fysiske virkemidler kan være helt likt på skolen som i avlastningsbolig eller andre steder barnet mottar helse- og omsorgstjenester. Det er kun dersom barnet har et gyldig vedtak om tvang, og dette gjennomføres av kompetent helsepersonell, at tvangsvedtak etter reglene i kap. 9 kan benyttes også i skolen. I praksis vil dette kunne åpne for ulike intervensjonstidspunkt for bruk av tvang og makt overfor barnet, avhengig av hvilken arena det befinner seg på. Dette fordi hol. § 9-5 blant annet åpner for planlagte skadeavvergende tiltak i gjentatte nødsituasjoner, slik at helsepersonell kan gripe inn tidligere enn skolens ansatte.

---

¹¹⁷ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 276

¹¹⁸ Helsedirektoratet (2015) s. 48

5 Er det behov for en nærmere regulering i opplæringsloven?

I dette kapittelet skal jeg vurdere hvorvidt det er behov for en nærmere regulering av tvang og makt i opplæringsloven, først og fremst ved å trekke slutninger fra de drøftelsene av gjeldende rett som er foretatt ovenfor. Fokuset er på spørsmålet om dagens regelverk i tilstrekkelig grad ivaretar elevenes rettssikkerhet.

5.1.1 Rettslig vern og rettssikkerhet

Som samfunn er det klart at målet innenfor alle velferdsområder er minst mulig bruk av tvang og makt. I en ideell verden ville ikke fysiske inngrep overfor enkeltpersoner vært nødvendig. Det å unngå vilkårlige inngrep kan derfor sies å være en viktig verdi og et overordnet mål i en rettsstat. Spørsmålet er om jussen kan bidra til at denne bruken blir både mindre i omfang og mer kontrollert.

Særlig innenfor helseretten har bruken av tvang og makt gått fra å være handlinger som det enkelte helsepersonell selv har måttet vurdere bruken av, til å bli underlagt rettslig regulering og kontroll.¹¹⁹ Den rettslige reguleringen består nå av både materielle regler, herunder formålsvilkår og situasjonskrav for bruk av tvang og makt, samt prosessuelle regler, som retten til klage, erstatning og tilsyn.¹²⁰ Rettsliggjøring av et uønsket fenomen i tillegg til å sikre etterprøvbarhet og tilgang til rettssystemet, er altså en metode som har vært brukt for å oppnå rettslig vern av en viktig samfunnsverdi.

Uten en rettslig regulering av tvang og makt direkte i opplæringsloven har man heller ikke regler som sikrer prosessuelle og personelle garantier. Bruk av tvang og makt i skolen kan dermed fortsette å eksistere uten at man får en oversikt over omfanget og i hvilke sammenhenger det brukes, og dermed blir også mulighetene for å klage eller søke erstatning vanskeliggjort. Manglende rettssikkerhetsgarantier var også et av hovedproblemene Djupedalutvalget pekte på når de konkluderte med at det var behov for utredning av den rettslige reguleringen av tvang og makt i skolen.¹²¹ Som opplæringslovutvalget uttaler:

---

¹¹⁹ Kjønstad (2013) s. 211-236

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ NOU 2015: 2 s. 244

«Eleven vil være rettsløs hvis det ikke finnes dokumentasjon på hva som har skjedd, hvilke vurderinger de tilsatte har gjort, og hvilke tiltak som har vært iverksatt».¹²²

5.1.2 Uklart handlingsrom bidrar til ulik praktisering

Videre er grensen for hvilke handlinger som utløser det særskilte hjemmelskravet i Grl. § 113, og som dermed ligger utenfor lærernes alminnelige handlingsrom, uklar. Det er for det første uklart hva som kan utgjøre tilstrekkelig hjemmelsgrunnlag for fysiske inngrep, og for det andre hvor langt disse grunnlagene rekker. Selv blant juridiske teoretikere er det uenighet om hvorvidt aktivitetsplikten i oppl. § 9A-4 utgjør en inngrepshjemmel for fysisk maktbruk eller ikke.¹²³ Det er også usikkert om straffrihetsgrunnene i det hele tatt utgjør tilstrekkelig hjemmelsgrunnlag i tråd med Grl. § 113. I tillegg er det en komplisert øvelse å skille mellom rekkevidden av nødrett og nødverge i et strafferettslig perspektiv, og straffrihetsgrunnene tolket i lys av legalitetsprinsippet. Uten en presisering av når det kan gripes inn i akutte nødsituasjoner, er konsekvensen at det åpnes for ulike tolkninger av akuttkravet. Som Deloitte sin rapport viser, praktiseres nødrett og nødverge både som en vid inngrepshjemmel, som også gir grunnlag for preventive skadeavvergende tiltak, mens andre tolker bestemmelsen snevert.¹²⁴ Ulik praktisering bidrar igjen til ytterligere usikkerhet blant skolens aktører om hva som egentlig er gjeldende rett.

Videre er rekkevidden av det alminnelige omsorgsansvaret heller ikke åpenbar. Dette gjelder både spørsmålet om hvilke handlinger som ut fra omsorgsbetraktninger ikke når opp til terskelen for inngrep, og spørsmålet om rekkevidden av omsorgs- og oppdragerplikten som alternativt grunnlag for fysiske inngrep. Det kan nok hevdes at det å regulere grensene for dette ansvaret vil være en tilnærmet umulig lovgiveroppgave, da grensene er nødt til å være fleksible med tanke på betydningen av alder og den tiltakende medbestemmelses- og selvbestemmelsesretten til barna jf. bl. § 31 og 33. Mer fleksible materielle bestemmelser vil imidlertid til en viss grad kunne møtes med tilfredsstillende prosessuelle krav.

5.1.3 Et «gap» mellom rettslig regulering og praksis

---

¹²² NOU 2019: 23 s. 488

¹²³ Se punkt 3.2.2

¹²⁴ Deloitte (2019) s. 43

Deloitte sin rapport viser videre at bruk av tvang praktiseres i tilfeller der det ikke er tilstrekkelig hjemmelsgrunnlag i lys av legalitetsprinsippet, for eksempel for å fjerne elever som utagerer fra klasserommet. Det pekes på at flere lærere ikke bare anser det som nødvendig, men også føler seg rettslig forpliktet til å fjerne enkeltelever fra undervisningen for å kunne ivareta «et trygt og godt skolemiljø» for de andre elevene i tråd med kravet i oppl. § 9A-2. Opplæringslovutvalget foreslo en hjemmel for inngrep med formål om å opprettholde ro og orden, riktignok kun der det er nødvendig for å unngå mer omfattende bruk av makt, mens Kunnskapsdepartementet mener behovet og konsekvensene av en slik hjemmel må utredes nærmere.¹²⁵ Hvorvidt det bør gis adgang til å gripe inn med fysisk makt der formålet er å opprettholde ro og orden og normal undervisning er en vanskelig avveining av hensynet til barnet som blir utsatt for inngrepet og hensynet til fellesskapet. Jeg mener imidlertid det uansett bør fremgå av lov hvorvidt det er tillatt eller ikke, eventuelt om det åpnes for en snever adgang, slik opplæringslovutvalget la opp til. Dette er en kjent problematikk i norsk skole. Dersom det ikke tydeliggjøres åpnes det derfor opp for vilkårlighet.

I tilrettelagt avdeling der både utagering, selvskading og nødvendige pleie- og omsorgstiltak er mer vanlig, vet man også at tvang og makt brukes i flere situasjoner enn det i dag er hjemmel til.¹²⁶ Dette gjelder blant annet planlagte skadeavvergende tiltak, der lærere og andre fagpersoner kjenner elevens atferdsmønster og derfor velger å gripe inn på et tidligere tidspunkt enn å vente til situasjonen erfaringsmessig blir akutt. Det gjelder også tvang i forbindelse med tiltak for å dekke elevens grunnleggende behov, slik som å få i eleven nok mat og drikke, og tvang i forbindelse med selvskading. Gjeldende rett tar etter min mening ikke i tilstrekkelig grad hensyn til de spesielle praktiske behovene som melder seg for elever med særskilte utfordringer, noe som medfører at uhjemlet bruk av tvang og makt finner sted overfor denne sårbare elevgruppen.

5.1.4 Manglende sammenheng med annen regulering av tvang og makt

Allerede under lovforberedelsene til dagens opplæringslov, ble det påpekt at det kunne være behov for å innta lignende bestemmelser om tvang overfor personer med psykisk utviklingsmening som i helse- og omsorgstjenesteloven (daværende sosialtjenestelov).

---

¹²⁵ Kunnskapsdepartementet (2021) s. 271

¹²⁶ Deloitte (2019) s. 33

Begrunnelsen for å ikke inkludere slike bestemmelser i opplæringsloven var at tvangsbestemmelsene i sosialtjenesteloven (nåværende kap. 9 i helse- og omsorgstjenesteloven), på daværende tidspunkt enda ikke var vedtatt, og det var derfor ikke tilstrekkelig grunnlag til å ta stilling til det. Nå er det avklart at reglene kan få anvendelse også i skolen, selv om det enda ikke er inntatt lignende bestemmelser i opplæringsloven. Reglens praktiske virkeområde er i dag er likevel svært begrenset, da de kun gjelder for elever med psykisk utviklingshemning som har et gyldig tvangsvedtak etter kap. 9, og hvor tvangen gjennomføres av helsepersonell med tilstrekkelig kompetanse. Som tidligere nevnt kan dette innebære ulike intervensjonstidspunkter overfor barnet, avhengig av hvilken arena barnet befinner seg på. Har eleven for eksempel et vedtak om tidlig intervensjon ved tegn til selvskading, kan ikke dette gjennomføres i skolen med mindre det er ressurser til å ansette helsepersonell som til enhver tid følger eleven. Dette gjør hol. kap. 9 til et lite praktisk regelverk i skolen. For de med vedtak etter kap. 9 kan nettopp forutsigbarhet på tvers av arenaer være avgjørende for atferdsendring. Hensynet til barnets beste kan derfor også tilsi at det bør gis hjemler som i større grad sammenstiller disse regelverkene. Dessuten er tvangsbegrepet i helse- og omsorgstjenesteloven bedre tilpasset de barna som har problemer med å motsette seg handlinger.

For denne særskilte problematikken mener jeg derfor at det ikke bare er et behov for en tydeliggjøring av gjeldende rett, men at dagens lovgivning også er mangelfull. Det er aktuelt med nærmere inngrepshjemler i tråd med den tvangsbruken som faktisk praktiseres og oppleves som helt nødvendig. Dette for å sikre en mer kontrollert bruk, rettslige krav til forebygging og forholdsmessighet, rettssikkerhetsgarantier, samt bedre sammenheng på tvers av de ulike arenaene barnet befinner seg på.

5.1.5 Mer bruk av tvang og makt?

Det er samtidig flere som tar til orde for at en rettsliggjøring ikke er veien å gå for å minske omfanget, og at tvangshjemler til og med bidrar til økt bruk av tvang og makt.¹²⁷ De som mener dette peker gjerne på at det er bedre å fokusere på forebygging og alternativer til inngrep, istedenfor at tvangshjemler blir en slags «hvilepute» som legitimerer bruken av tvang. Dette er en kjent bekymringen også på helse- og omsorgsfeltet, der CRPD-komiteen har gått så langt som å hevde at dagens regulering av tvang overfor psykisk

---

¹²⁷ Deloitte (2019) s. 8

utviklingshemmede er i strid med menneskerettighetene.¹²⁸ Det er imidlertid ikke en nødvendig korrelasjon mellom antallet tvangshjemler og hyppigheten av fysiske inngrep.¹²⁹ Tvangshjemler kan derimot bidra til å definere et tydeligere skille mellom rettmessig og urettmessig tvang.¹³⁰ Slik jeg ser det blir det på et område der man vet at tvang og makt allerede eksisterer, et spørsmål om man skal la dette skje i ukontrollerte former, med totalt fravær av rettssikkerhetsgarantier, eller om man skal underlegge denne bruken effektiv kontroll, og anerkjenne at det i enkelte tilfeller er helt nødvendig med begrensede tvangshjemler.

Ut fra de vurderingene jeg har foretatt over mener jeg det i lys av legalitetsprinsippets hjemmelskrav ikke er tilstrekkelig lovregulert i hvilke situasjoner tvang og makt benyttes. Dermed åpner gjeldende rett for vilkårlig maktbruk og regelverket sikrer ikke rettslig vern av elevenes personlige integritet.

---

¹²⁸ Østenstad (2019) s. 529

¹²⁹ Se Kjønsstad, Syse, Kjelland (2017) s.550 med videre henvisning

¹³⁰ Ibid.

6 Avsluttende betraktninger

Som denne fremstillingen har vist er dagens rettstilstand i stor grad basert på tillitt til at lærere og skoleledere gjør fornuftige vurderinger og har gode rutiner når det gjelder bruken av fysiske inngrep overfor elever. Samtidig vet man at bruken av tvang og makt er mer utbredt enn det i utgangspunktet er adgang til etter gjeldende rett. Man vet også at praksisen er ulik. Dette er imidlertid ikke så overraskende ettersom den mangelfulle og uklare reguleringen åpner for individuelle vurderinger og ulike tolkninger. Jussen alene kan nok uansett ikke løse alle problemer knyttet til bruken av tvang og makt i skolen. Særreguleringen på andre velferdsområder viser at det er umulig med en lovregulering av alle tenkelige scenarioer der behovet for tvang kan oppstå, og lovverket må naturligvis åpne for enkelte skjønsmessige vurderinger som gir fleksibilitet. Et regelverk med tydeligere rammer i form av situasjonsvilkår og formålsbegrensninger, samt forholdsmessighets- og nødvendighetsvilkår slik vi ser i barnevernlovgivningen og innenfor helseretten, vil i det minste kunne bidra til å tydeliggjøre den rettslige grensen. Videre vil prosessuelle garantier, som dokumentasjonskrav, sikre etterprøvbareheten av inngrepet, og samtidig virke kontrollerende. I tillegg til en rettsliggjøring kreves naturligvis også systematisk forebygging og kunnskapsheving, samt tilstrekkelige ressurser til å møte elevenes ulike behov.

Jeg mener som både Djupedalutvalget, opplæringslovutvalget og flere før meg, at det ene ikke utelukker det andre, og at det er behov for en nærmere regulering av tvang og makt i opplæringsloven. Nå gjenstår det å se hva Kunnskapsdepartementet konkluderer med etter neste runde med høringsinnspill.

Litteraturliste

Lover og forskrifter:

Lov 1998 om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova)

Lov 2011 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven)

Lov 1999 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)

Lov 1981 om barn og foreldre (barnelova)

Lov 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven)

Lov 2005 om straff (straffeloven)

Lov 1992 om barneverntjenester (barnevernloven)

Lov 1999 om pasient- og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven (Pasient og brukerrettighetsloven)

FOR-2006-06-23-724 Forskrift til opplæringslova (Opplæringsforskriften)

FOR-2011-11-15-1103 Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (Rettighetsforskriften)

Forarbeider:

NOU 1995: 18 – Ny lovgivning om opplæring

Ot.prp. nr. 46 (1997-1998) Om lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova)

Ot.prp. nr. 72 (2001-2002) Om lov om endringer i lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den videregående opplæringa

Prop. 57 L (2016-2017) – Endringer i opplæringslova og friskolelova (skolemiljø)

Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven)

Dokument nr. 16 (2011-2012) - Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven

Ot.prp. nr. 58 (1994-1995) Om lov om endringer i sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven

Ot.prp. nr. 22 (2008–2009) Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr.28

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) om lov om straff (straffeloven)

Ot.prp. nr. 8 (1986-1987) om lov om endringer i barnelova § 30 (vold og annen mishandling av barn)

Forarbeider til ikke vedtatte lovforslag:

NOU 2015: 2 - Å høre til - Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø

NOU 2019: 14 – Forslag til felles regler om tvang og inngrep uten samtykke i helse- og omsorgstjenesten (tvangsbegrensningsloven)

NOU 2019: 23 – ny opplæringslov

Det kongelige Kunnskapsdepartement, Høringsnotat - forslag til ny opplæringslov og endringer i friskoleloven, 26.aug 2021

Høyesterettspraksis:

Rt. 1995 s. 530 (Fjordlaks)

Rt. 1996 s. 141

Rt. 2010 s. 612 (sårstell)

Rt. 2014 s. 1105

Rt. 2015 s. 93 (Maria)

HR-2018-1907-A

HR-2019-1719U

HR-2021-2510-A (Ryde)

EMD-praksis:

Bensaid v. The United Kingdom – saksnr. 44599/98 – 06/02/2001 - Court

Underrettspraksis:

LE-2019-9740

LF-2018-84021

LA-2003-369

RG 2004 s.694 (psykologdommen)

Ankesak nr.98-00844 (Haugesund-saken)

Forvaltningspraksis:

Sak 30. juni 2021 (SOM-2020-577)

Juridisk teori:

Alf Petter Høgberg og Morten Kinander, «Det formelle legalitetsprinsippet og rettskildelæren», i *Tidsskrift for rettsvitenskap vol. 122, 1/2011*, s.15-55 (2011)

Asbjørn Kjønstad, «Rettsliggjøring av Velferdsstaten», i *Forsker og formidler: festskrift til Erik Magnus Boe*, s.211-236 (Oslo 2013)

Asbjørn Kjønstad, Aslak Syse, Morten Kjelland (red.), *Velferdsrett I: grunnleggende rettigheter, rettssikkerhet og tvang*, 6.utgave, Gyldendal juridisk, (Oslo 2017)

Bjørn Henning Østenstad, *Bruk av tvang mot psykisk utviklingshemma under yting av kommunale sosial- og helsetenester*, Fagbokforlaget, (Bergen 2000)

Bjørn Henning Østenstad, *Heimelsspørsmål i behandling og omsorg overfor psykisk utviklingshemma og aldersdemente: Rettslege og etiske problemstillinger ved bruk av tvang og inngrep utan gyldig samtykke*, (Bergen 2011) s. 551-621

Bjørn Henning Østenstad, «Utviklingslinjer i tvangsjussen på helse- og omsorgsfeltet – og Bergensfakultetet si rolle», i *Rett i vest Festskrift til 50-års jubileet for jurist-utdanningen ved universitetet i Bergen*, s.521 (Bergen 2019)

Erik Monsen, *Innføring i juridisk metode og oppgaveteknikk*, Cappelen Damm Akademisk, 1.utgave (Bergen 2012)

Henriette Sinding Aasen, *Pasientens rett til selvbestemmelse ved medisinsk behandling*, disputasutgave, (Bergen 1998)

Karl Harald Søvig, «Ulike tvangsbegrep i norsk velferdsrett», i Bjørn Henning Østenstad, Caroline Adolphsen, Eva Naur og Henriette Sinding Aasen (red.) *Selvbestemmelse og tvang i helse- og omsorgstjenesten* (Bergen 2018)

Linda Gröning, Erling Johannes Husabø og Jørn Jacobsen, *Frihet forbrytelse og straff*, Fagbokforlaget (Bergen 2016)

Marius Storvik, *Rettslig vern av pasienters integritet i psykisk helsevern*, (Tromsø 2017)

Marius Storvik, *Utredning om behovet for rettslig grunnlag for bruk av ulik tvang og makt i skolen*, Utredning avgitt til Kunnskapsdepartementet 1. mars 2018

Torstein Eckhoff og Eivind Smith, *Forvaltningsrett*, 12. utgave, Universitetsforlaget (Oslo 2022)

Rundskriv og tolkningsuttalelser:

Q-19/2012 Rundskriv om retningslinjer til rettighetsforskriften (2012)

IS-10/2015 Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming Lov av 24. juni 2011 nr. 30 om kommunale helse- og omsorgstjenester kapittel 9 (2015)

Utdanningsdirektoratet, *Skolens ansvar for elever som har behov for helse- og omsorgstjenester i skoletiden*, tolkningsuttalelse 08.09.2017

Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet, *Bruk av nødrett/nødverge og andre inngripende tiltak i skolen*, veiledning sist endret: 18.06.2018

Annet:

Deloitte v/Line M. Johansen, Lina Hamre, Helga Rognstad, Sjur Børve, Hanne Gulbrandsen
Bruk av tvang og makt i skolen - Kunnskapsinnhenting på oppdrag for
Utdanningsdirektoratet, Rapport etter kunnskapsinnhenting om bruk av tvang og makt i
skolen (Bergen 2019)